

N. IORGA

...

DOI ANI
DE
RESTAURAȚIE

CE A FOST,
CE AM VRUT,
CE AM PUTUT.

EDIȚIA A II-A

VĂLENII-DE-
MUNTE 1932.

Tiparul «DATINA
ROMÂNEASCĂ»

RBCFG201501467

N. IORGA
...

DOI ANI
DE
RESTAURAȚIE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

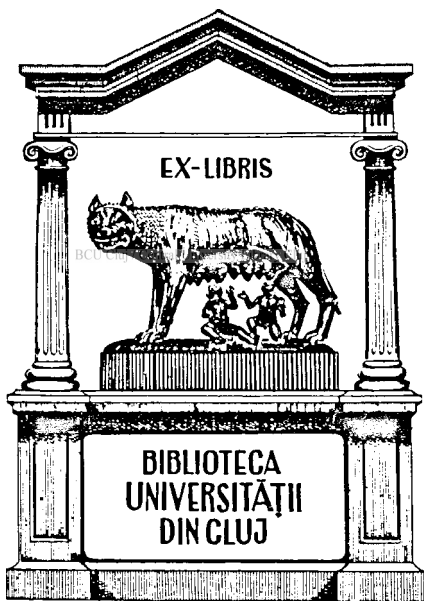
CE A FOST,
CE AM VRUT,
CE AM PUTUT.

VĂLENI-DE-
MUNTE 1932.

Tiparul «DATINA
ROMĂNEASCĂ»

4308

BIBL. UNIV. CLUJ-SIBIU
Nr. 6201 - 1941

Restaurarea. Prima crisă de guvern.

Cînd acum doi ani mi s'a anunțat în faptul zilei sosirea prințului Carol, am întrebat în ce calitate și cu ce gînd vine.

Față de situația creată, față de jurămîntul luat de armată și de funcționari copilului regal, credeam că o atitudine se impune: aceea ca tatăl să între în Regență pentru a apăra tronul fiului său.

Iniștiințătorii mici, oamenii de încredere ai prințului, mă părăsesc. Dar peste două ceasuri aflu că guvernul nu opune rezistență, că unii oameni politici s'au grăbit să recunoască noua stare de lucruri: „Indreptarea” anunță că generalul Averescu a fost primit îndată. Numai liberalii ieau o atitudine hotărîtă în potrivă.

A doua zi Camera se populează încet. Vin partizanii vechi ai prințului: dd. Manoilescu, Nae Ionescu, Cornescu, generalul Racoviță. Ei vor hotărît pe Regele cel nou; cine discută în interesul țerii, sînt și trecuți între trădători. Miniștrii sînt în luptă între dînșii: ședința se amîină deci pe a doua zi.

Pe stradă studenți, ofițeri de rezervă demonstrează. Apar câteva steaguri. Armata, publicul, foarte călduros, cer soluția deplină și imediată.

A doua zi la Cameră nu mai poate fi discuție. Nația a vrut. D. Manoilescu propune pentru acel care a fost Mihai I-iu titlul de „Voevod de Alba-Iulia”, a cărui lipsă de sens: un cuvânt slavon și încă un compliment la adresa romantismului ardelean încerc a o arăta.

Se fac formele, a căror alcătuire a fost incredințată d-lui Iunian. Fiecare din șefii de partide, generalul Averescu trecînd, prudent, cuvîntul d-lui Goga, își dă aprobarea. Și reprezentanții naționalităților se adaugă. Recomandînd, de două ori, cu toată puterea, restaurarea, care din punctul de vedere al dreptății și al eficienței era inevitabilă, am adăugit dorința ca noul regim, pe care-l deschideam în acea zi de 5 Iunie 1930, să nu fie nici al armatei, care nu trebuie să facă și să desfacă regii, nici al amicilor personali, cari nu pot susține, ci numai compromite, nici al partidelor pe mîna cărora a fost lăsată prea mult țara.

Insăși înfățișarea viguroasă a Regelui proclamat astfel, apoi cuvîntarea lui sinceră, plină de o poezie care se hrănea din izvoarele, cunoscute din copilărie, ale literaturii noastre, cuvîntare duiosă pe alocuri la amintirea trecutului, în sfîrșit alusia la intelectualii pe cari înțelege să se sprijine au produs cel mai bun efect.

În puternicele aplause era de sigur o iubire adevărată, la mulți o adâncă părere de rău pentru ce a fost—un singur vot fusese contra—, o promisiune de solidaritate națională supt o domnie care se anunță bine intenționată și energică. Calculele de politicieni erau: se vedeau primele îmbulziri, sprijinite pe calcule vechi și nouă, dar impresia era în adevăr aceea, înălțătoare, a zilelor mari ale neamului. Se schițau, de unii curagios, și speranțe de împăcări care treceau dincolo de cerul oamenilor cari „fac politică”, sau pe cari politica i-a tras la sine.

Am văzut pe Carol al II-lea atunci chiar și i-am auzit cuvintele bune, la care am răspuns prin urarea de om încercat și deprins cu vicisitudinile lumii: „Să dea Dumnezeu să fie bine”. Iar, în audiența pe care am avut-o îndată după aceea, i-am văzut dorința: Ministeriul de concentrare în frunte cu cineva care să nu fie un șef de partid. Când s'a rostit numele d-lui Mihalache, am rămas surprins: nu făcusem oare cu toții așa de mult din odinioară așa de modestul învățator, cu ambiția satisfăcută de un frumos discurs ori de premiarea la un concurs de porturi populare, oricât ar fi adaus la vechea sa pregătire, așa de neîndestulătoare, sforțările onorabile de a-și adăuga cultura modernă prin învățarea limbilor străine și citirea celor mai nouă cărți de tehnică sociologică, economică și financiară?

Pentru o domnie nouă, venind după dispari-

ția, aproape totală, a puterii supreme, supt Regență, în care Buzdugan, o personalitate impunătoare, era totuși strâns legat de un singur partid, cel țărănesc, un regim ministerial în care să nu poruncească interesul de club era fără îndoială o mare necesitate. De fapt, în bună parte și pentru aceia se formase în afară de Camere curentul atotputernic al unei țeri deprinse din veac în veac să fie domnite. Crearea unui instrument de guvernare sprijinit pe merit — nu pe devotament — era întâia și cea mai mare necesitate pentru stăpînirea, așa de călduros primită, a lui Carol al II-lea.

Aceasta ar fi fost cu atît mai indicat, cu cît lumea era sătulă de jocul de-a teoria, pe care, după cărțile cetite mai recent de nemăsurat de ambițiosul regent al țărănismului, d. Madgearu, îl practică, dărîmînd mai mult decît întemeindu-și șubredele creațiuni ideologice, guvernarea așa-zisă național-țărănistă, în care domniau trei concepții de Stat: cea ardeleană, de un dogmatism libertar răsufat, cea „tachistă”, de un oportunism gata de orice, și cea primar sau fanatic revoluționară — după cum biruia crudul impuls sterist al Basarabenilor ori dulcea naivitate învățătoarească — a „țărăniștilor” din Vechiul Regat.

Pentru a se avea Ministeriul Național pe care-l voia noul Suveran, care se dorise chemat de toată lumea și isprăvise prin riscul suprem al unei călătorii în avion fără să știe ce va găsi

la coborîrea într'o țară unde se minte și se trădează așa de mult—, trebuia un om de o mare autoritate, fără slăbiciuni personale peste un mare trecut, fără legături din acelea care împiedcă după ce compromit, fără niciun fel de păcate care să i se scoată înainte de la întâia clipă cînd va înfrunta grupe de interese coalisate pentru exploatarea puterii. Cu atît mai mult, cu cît în fața lui Carol al II-lea stătea neteda tăgăduire a moștenitorilor aceluia care-l exilase pentru că prevedea că nu-l va putea domina și folosi: liberalii, al căror șef, Vintilă Brătianu, era în stare să deie luptei fără frîu tot prestigiul unui mare nume, unei devotate puteri de muncă fără exemplu, unor convingeri neobișnuite a ceda și unei onestități în adevăr antice. Ușoara revoltă pentru Coroană a tînărului Gheorghe Brătianu, pe care din răsputeri încercam să-l scot înainte pentru o curagioasă hotărîre, n'avea importanță, cu toată împărtășirea la numele glorios și cu toată înalta cultură a unui istoric de solidă informație și formă literară îngrijită, format la școala Apusului, dar fără presanță personală, cu toată dureroasa silință către gestul patern, fără elocvență și la dispoziția tuturor intriganților, abili în a-i măguli vanitatea tinerească.

Am propus pe generalul Prezan. Sîngele său frances îi dădea instinctul de ordine pe care nu-l au decît în măsură mică ai noștri. Se dovedise nesimțitor la curente populare care a-

vuseră atîta influență asupra celui alt mare general al războiului, Averescu. Acțiunea sa de străbatere în Ardeal fusese eficace și se menținuse și după catastrofa din Muntenia. Ajuns conducător al defensivei din Moldova, arătase sînge rece, dreaptă măsură, atîta optimism cît trebuie pentru a domina desorientarea și demoralizarea și pentru a fi oricînd gata de hotărîrile reparatoare ale revanșei. Ieșise complect curat, numai cu moșioara sa din Roman, dintr'o situație, în care atîția au făcut avere. Intors la București, trăise absolut retras, străin de orice intrigă și rebel la orice îndemn care ar fi vrut să-l întrebuițeze. Avuse o singură dorință: de a putea să reorganizeze fără servituți de partid armata pe care o condusesese cu atîta demnitate fără a voi să facă dintr'însa un sprijin pentru un nesănătos vis de bătrîneță. Propus regent la locul vacant în care clubul național-țerănesc, mai ales partea ardeleană, izbuti a așeza pe onorabilul fost magistrat, delicatul bibliofil, dar fără mijloacele prin care se cîștigă și se afirmă un astfel de rost, Constantin Sărățeanu, generalul nu arătase graba de a primi și, cînd mașina majoritară a Parlamentului l-a înlăturat, n'a dovedit prin nimic, de și se pare că se așteptase, de la recunoștința națională, la alt rezultat, nici cea mai mică părere de rău.

Regele ascultă propunerea fără să exprime o aprobare. În prințul pe care-l cunoșteam s'a produs o însemnată schimbare. Ține samă de

multe motive și își rezervă a le cîntări. Rasa a biruit pornirile tinereței. Cum lumea așteaptă și hotărîrile generoase care ar putea aduce pacea, buna armonie în familia regală, crud sfășiată prin intrigile cele mai urite — sora Soveranului, Elisabeta, fratele lucrează vădit în sensul refacerii situației de odinioară—, se aclamă lung apariția Domnitorului lîngă acea soră pe care publicul o schimbă cu foasta soție, a cărei atitudine se menține perfectă, pentru că, spune ea, „iubește țara”, și, înainte de orice, copilul ei.

Un bun, foarte bun început pentru o eră pe care toți, peste toate calculele și uneltirile, care au și început, o vor nouă; cu desăvîrșire nouă.

Dar opoziția liberală continuă, fără nicio cruțare. Fiul lui Ionel Brătianu, refusînd să se supue, fusese pur și simplu exclus din partid. Succesorul presumpțiv al lui Vintilă Brătianu declarase că mai bine să i se taie mîna decît să recunoască schimbarea îndeplinită. Dar, din fericire pentru liniștea țerii, această atitudine, de o dîrză stîngăcie, nu află absolut niciun ecou. Armata își aclamă șeful, populația așteaptă lucrul nou, prefacerea radicală, minunea: minune de cinste, de ordine, de inițiativă, care să scoată, cu cine-o fi și în orice formă a Statului, țara din haos și din miserie. Căci, după știri pe care mi le dă un tînăr de la Finanțe, încasările merg slab și „e pericol de neacoperire a cheltuielilor”.

De și Regele a vorbit lui Prezan, a cărui discreție se sfiește și a cărui neexperiență în rosturile politice se teme, situația rămîne nehotărîtă. Defilează președinții Parlamentului, șeful Guvernului, care-și face noi socoteli pentru noua stare de lucruri în care nu poate să mai păstreze rolul de președinte al acțiunilor ministeriale divergente peste care se întindea dictatura financiară a d-lui Madgearu, apoi generalul Averescu, despre care nu se vorbește în noile combinații, ba chiar neastîmpăratul dr. Lupu, care continuă a hrăni speranța nu știu cărei dictaturi populare.

Cînd, la 10 Iunie, sînt, din nou, chemat la Regele, care-mi dă cordonul Ordinului Carol I-ii, subliniind că e pentru meritele culturale, hotărîrea e, în sfîrșit, luată. Nu mai e vorba de Ministeriul Național avînd în frunte pe cineva care să nu fie șef de partid — îi vorbisem, în această concepție, și de președintele Camerei, ca atare, care-mi va spune că pentru acest rol „n'are umeri destul de largi”—, ci de confirmarea d-lui Maniu. Ministeriul cel mare, cu Presan, Titulescu sau, la nevoie, și cu mine, acela rămîne pentru mai tîrziu. „In politică pornești cu o idee și ești silit să ajungi la alta.”

Seara, la 9, se cunoaște desamăgirea. Acela care nu invitase pe prințul exilat și care-l întîmpinase cu toate rezervele, putînd merge pînă la arestare, e din nou stăpînul situației, fără să fi arătat că o dorește.

Dar nu trec cîteva ceasuri și lipsa de unitate a partidului zădărnicește formarea Ministeriului. Cum, în chestia dinastică, țerăniștii din Vechiul Regat, cu d. Iunian în frunte, dar fără aprobarea d-lui Madgearu, fuseseră pentru Rege, iar Ardelenii contra, luptele de persoane găsesc o basă în această deosebire de atitudine.

Așa fiind, soluția Prezan se impune. Generalul e chemat din liniștea sa de la țară. Cînd mă vede, pentru a-mi propune vice-presidenția, și eu îi răspund că primesc numai „Ministeriul pe care nu-l va voi nimeni”, pare sigur de național-țerăniști, are speranțe din partea generalului Averescu, dar nu va face nimic fără asentimentul, care se pare imposibil, al lui Vintilă Brătianu.

În seara zilei de 23 se află că, rău primit de șeful liberalilor, d. Prezan și-a depus mandatul, fără a întreba pe nimeni din aceia cu cari înțeleșese a colabora. De altfel, d. Maniu îi ceruse cît nu putea da, iar dr. Lupu două Ministere, cîteva subsecretariate și patruzeci de locuri în Cameră.

Data aceasta, d. Maniu izbutește a-și face un Ministeriu, din care, punînd la Finanțe pe d. M. Popovici, continuul adversar al d-lui Madgearu, la alt departament pe d. Voicu Nițescu, care, fără calități politice, a jucat un rol în organizarea și conducerea prizonierilor ardeleni din Rusia, iar la un sub-secretariat, al Sănătății, pe

pașnicul avocat Valeriu Moldovan, se înlătură trei țerăniști regățeni: dd. Răducanu, Mirto și Ioanițescu. Regele poate impune pe amicii săi, dd. Iunian, un supraveghetor, și Potîrcă. E vechea dorință, nemărturisită decît în anume momente, cînd și omul cel mai închis și mai supraveghiat de sine însuși nu-și poate înfrîna sufletul: partidul regnicolar, întrebuițînd praful celor din Vechiul Regat, distruse, tachîști, țerăniști, naționaliști, pentru a impune dictatura unui grup de politicieni din Ardeal, necunoscători ai României libere și fără dorința de a o cunoaște, lipsiți de competență și de orizont și foarte mîndri de rasă pură, față de Țigani și Fanarioții din „Regat”, și de caracterul occidental, care, foarte discutabil în Ungaria sub-germanică, vine de la întipărirea pe frunte, cu fierul roșu al sclăviei, a stăpînilor, austrieci și maghiari.

Din partea lor, liberalii au o revenire pe care o provoacă acțiunea de concentrare a „intelectualilor”— foștii miei elevi de la Fontenay-aux-Roses — supt titlul, evident usurpat, de „partid național-liberal”, care se proclamă și în Cameră, fără prea mari protestări, căci se așteaptă întoarcerea, cîndva, a „fiului pierdut”, cu zestrea „intelectualilor” cîștigați. D. Duca declară că de acum înainte se află pe o nouă linie, deosebită de a șefului său: „expectativa binevoitoare și patriotică”.

II.

Cîteva luni de oportunism.

Regimul de pînă la 5 Iunie s'a reinstalat. E o singură deosebire față de trecut. „Regnicolarii” au izbutit a-și face un loc mai larg în dauna auxiliarilor din armata d-lui Mihalache: pînă și vechii tachiști sînt strînși într'un colț. Dreptul politicianismului ardelean s'a impus întreg.

Dar acești oameni n'au nicio vedere de ansamblu, niciun plan la departamentele lor. Au voit atîta: puterea, și o au, se bucură de dînsa. În Palatul Preșidenției d. Maniu imită, sprijinit pe clasicul său guler înalt, modelul de la Pesta, Ștefan Tisza. Doar d-lui Madgearu, mutat contra voinții sale — Regele știindu-i atitudinea în noaptea în care nimeni nu se mai observa și toate ieșiau pe față—la Agricultură, i se permit jucăriile obișnuite cu planuri ideologice și conferinți internaționale, care să menție la suprafață pe secretarul partidului național-țerănesc.

Deocamdată însă vechiul marasm s'a întins peste apele politice. Nimic nu s'a schimbat, nimic nu se va schimba. Doar ambiția crud jig-

nită a d-lui Ioanițescu aduce o notă vie în votul molcom al unor proiecte de legi fără importanță sau fără putință de realizare. Afacerile continuă: se primește contractul d-lui Madgearu cu Casa Stewart din Londra, care e gata să facă șosele, dar nu are capital, cu Compania americană a telefoanelor, care se va instala ca stăpână. Influential deputat Angelescu, cu legături în Dobrogea Nouă, face a se vota o lege a proprietății în această regiune, care avantajează pe alegătorii săi bulgari. Și lumea s'a potolit: resignarea orientală dă o înfățișare de bună cuviință desilusiei.

La capătul acestor isprăvi, inspirate exclusiv de grija pe care o are unul și altul de interesele sale personale sau electorale și cu cel mai complet despreț față de o opinie publică paralizată de decepție, Camerele se închid cu un discurs în care președintele Consiliului aduce laude pentru cele săvârșite și petrecute.

Atmosfera grea o simte, de altfel, și Regele, care, viind la cursurile de la Văleni, pentru a delimita neted sfera acțiunii mele — și cu acest prilej își arată dorința de a înoui zilele de artă, literatură și știință ale Brîncoveanului—, arată foarte obosit, fără nimic din atât de simpaticul avînt încrezător, doritor de lucruri nouă, cu care, abia acum două luni, își începuse domnia. Și presa francesă, continuu întetită contra schimbării dinastice, pare a contribui la această stare

de spirit, care mă îngrijorează și mă umple de tristețe.

Cum, în cuvîntarea mea de la Văleni, am arătat necesitatea acelei direcții ordonat revoluționare pe care o dorește orice conștiință patriotică, orice spirit clar, am pentru întâia oară onoarea unui atac concentric al întregii prese de partid, care bănuiește că din legăturile mele personale cu Suveranul ar putea să iasă ceva care ar atinge drepturile imprescriptibile ale clientelelor de partide de a-și transmite o guvernare plină de satisfacțiile vanității și une ori de avantajile materiale ale puterii. Pentru „Viitorul” sînt un pur bolșevic; bătrînul ziarist C. Bacalbașa înștiințează pe Rege să se „păzească” de mine. „Indreptarea” generalului Averescu adaugă glasul său îndîrjit, iar „L'Indépendance Roumaine” maschează o nouă atitudine a partidului „expectativei binevoitoare și patriotice”, propuind d-lui Maniu un pact prin care, la retragerea lui, partidul liberal, și mai „binevoitor”, firește, și mai „patriotic”, ar lua succesiunea. Un *non varietur* capabil de a strînge într'o sacră ligă de exploatare succesivă cele două mari armate ale cluburilor.

În acest timp d. N. Titulescu și-a făcut o scurtă apariție la București, unde a fost chemat mai ales ca să resolve o tristă situație de familie, în care opinia publică, mișcată, n'a aflat ascultare. Ministrul nostru la Londra, prieten al tuturor marilor conducători de popoare, cu

cari întreține abile legături de camarad, oaspețele bine venit la Geneva, unde toate durerile popoarelor capătă discursuri și soluții mai mult sau mai puțin realizabile și garantate, este un intelectual rafinat, care curteneste pentru a fi și mai mult curtenit, care urmărește, înainte de toate, un huzur unit cu toate avantajile rămânerii în scenă, care ar vrea să fie cel d'întăiu în România cu condiția ca toți să-l servească și nimeni să nu-i ceară nimic. Alintat și alintându-se, distrîndu-se însuși cu spectacolul plin de surprize pe care și-l regisează admirabil, al doilea „European”, ca succesori al lui Take Ionescu, pe care l-a utilizat cu o perfectă desinvoltură, pare a fi pentru Suveran omul împurmuturilor sigure și al unui prestigiu superior, capabil de a impune tăcere și unei prese pe care de sigur numai farmecul său personal i-o păstrează de o credință nezguduită.

A venit pentru o schimbare politică? Nu atît. Momentul pare încă depărtat pentru a scăpa Coroana de tutela Maniu, lipsită de grație și de amabilitate. D. Titulescu are o singură dorință: aceia de a fi văzut din cînd în cînd, la descinderea din „Europa” pe acest pămînt de miserie și prostie, ca omul care, dacă ar vrea, ar putea face ceva de care nu sînt capabili oamenii obișnuiți, cari aduc numai meritele vulgare ale muncii și titlurile fără valoare ale riscului. Presa de la noi urmează pe cea din străinătate în omagiile aduse competenței care se afirmă

destul ca să nu mai fie nevoie de control. „Curentul” d-lui Pamfil Șeicaru crede că, împreună cu ceilalți „șefi de partide”, am suferit greu de pe urma unei vizite care nu mi-a luat și nu mi-ar fi putut lua nimic.

Planuri de refacere economică i s’au cerut și d-lui C. Argetoianu, căruia prințul de Coroană îi rezervase cîndva rolul lui Mussolini, pe care-l visitase în Italia. Perfect inițiat în ce se petrece și se spune la Curte, fostul meu camarad de luptă politică n’are, în ce privește viitorul, speranțe prea mari. Impresia produsă de două audiențe nu-l încurajează la nimic. Omul acesta, de mari calități, care ambiționează, firește, rolul care se potrivește cu temperamentul său și e tare pe un crez pur materialist, în serviciul căruia pune abilități neobișnuite de vechiu diplomat, caută sus o basă pe care încă n’a găsit-o, și-l doare.

Doritor și el de dictatură, dr. Lupu mi se plînge că într’un palat dominat de ofițeri ușile îi rămîn închise.

Dorința reginei Maria de a continua un rol în care numai pe vremea războiului a putut aduce țerii servicii neuitate, adaugă la neliniștea de supt suprafața unei acalmii ministeriale perfecte. Cum nici în această parte nu s’au găsit siguranțele dorite, amărăciunea se manifestă, cu sinceritate, față de oricine.

În armata însăși apar nemulțămiri, care ni se comunică și mie. Ca de obicei, trimet pe o-

fițeri la datoria lor, care, cu tot concursul dat Restaurației, nu e aceia de a judeca situații politice și de a-și atribui un rol, care nu poate fi decât periculos pentru țară.

În sfârșit, cum, în „Cuvîntul”, condus cu o puternică dialectică și o îndrăcită vervă de filosoful Nae Ionescu, un revoluționar mistic, se continuă propaganda pentru dreptul de „stăpîn” al Regelui, o protestare se produce în ziarul „Epoca”, de mult timp represintantul opoziției față de regimul partidelor, în fața căroră ridică umbra cruntă a lui Vlad Țepeș, mort pentru ca să nu poată învia niciodată.

În Bucovina, un om politic de urît trecut, d. Dori Popovici, caută să canalizeze nemulțămirea pentru o Ligă economică.

La acestea toate, Regele, pe care nu l-am mai văzut, răspunde prin interviewul, foarte înțelept, pe care-l publică un ziar engles. Sigur că boala României e numai de ordine economică — și aici, ca toți materialistii, e în greșeală—, el chiamă la o solidaritate de soluții în acest domeniu. Spune răsopicat că nu vrea dictatură, a cărei intenție i-o atribuie cu o neobosită înviersurare presa francesă, ci o colaborare pentru soluții de o anumită ordine, și numai de aceia.

În aceste dispoziții, vrea să mă vadă. Il aflu în cea mai bună stare de sănătate și în excelentă dispoziție. Arătîndu-i că „n'am cerut audiență, ca să nu se creadă că urmăresc un avantajiu,

că nu mă umilesc nici înaintea lui Dumnezeu și nu cer nimănui nimic”, iar, „dacă vre-odată aş avea să-l servesc, vreau să nu se poată spune că, eu cerînd, trebuie să execut ce mi se spune, ci vreau să fiu chemat pentru ideile mele, liber a le realiza”, fixeaz noted atitudinea mea față de Coroana din ce în ce mai mult atacată pe furis, și-i arăt de cine și cu ce mijloace.

Din parte-i, Regele, care stăruie că nu m'a dorit ca să mă „consulte”, se arată îngrijorat numai de situația economică: „agricultura, compromisă prin demagogie și ignoranță, trebuie restaurată, căci din ea se hrănește țara”; cooperația ar putea să ajute pe țeranul nebunit de teorii, ruinat prin cheltuieli nespornice, ca și, de altfel, marele proprietar. O cuvîntare clară și caldă, care face plăcere.

Înainte de a merge la Sinaia, am avut o întrunire, cercetată, a amicilor miei, în care am tratat și chestia relei stări materiale a țerii. Ea nu poate fi îndreptată decît de pe urma unor cercetări atente la fața locului, țeranul dintr'o parte a țerii sămănînd prea puțin cu acela din alta. Cu leacuri mici se tămăduiesc adese ori bolile grele. Oricum, teoria, neverificată asupra faptelor, nu poate face decît rău. O guvernare a mea ar avea această direcție: de cercetare atentă a realităților, din care apoi, de la cas la cas, fără abusuri ideologice, să se poată lua îndreptarea.

Pentru a doua oară toată presa, afară de „Cu-

rentul” — deci și „Cuvîntul”, care, admițînd numai o posibilă guvernare a mea de cîteva luni, după obicei, predică întemeierea noului „Stat românesc”, chiar cu prețul unei revoluții—, se aruncă plină de ură asupra intrusului care ar putea deranja o lume așa de fericită pe căile îndătinate.

III.

A doua „crisă“.

Cu toată atitudinea calmă a Regelui, care se ferește să judece pe oamenii politici, e evidentă nemulțămirea cu un regim care caută a-i anula cu totul dorința de a influența viața Statului. Un cuvînt de simpatie i-a scăpat pentru d. Mironescu. Un intim al guvernanților, nemulțămît că a fost, ca atîția alții, înșelat, îmi dă, încă de la 5 Octombrie, asigurarea că vom avea în curînd un Ministeriu Mironescu.

Om cult și bogat, de maniere moldovenești alese, profesor la Facultatea de Drept din București fără să fie prea mult legat de Universitate, fostul amic al lui Take Ionescu, venit prin fusiune la d. Maniu și rămas, la desfacerea de mine, în lotul, mai promițător, al acestuia, e un om de resurse încă nebănuite; fără pretenții, știe să lucreze cu acel instinct al realităților, care nu se pot ignora și nu trebuie bruscate, natural la acest urmaș de răzeși vasluieni, care știe mult mai multe decît „șeful” său ardelean și se poate strecura acolo unde acesta, nemeșul bihorean, se lovește de piatră cu o

frunte, adevărat mai tare și decît piatra. Un zimbet, mai mult sau mai puțin sincer, al ace-luia pe care Regele îl numește „cuconul Jorj” reușește mult mai mult decît un lung șirag de silogisme juridice de „doctor” transilvan ale d-lui Maniu. E un om de intimitate, și genul acesta nu pare că displace Suveranului.

Trei zile după ce mi se vorbise de crisă, ea s'a produs. Data aceasta, nu mai sînt intrigile dintre cele două fracțiuni sau, mai curînd, fracțiuni ale guvernamentalilor, ci o ciocnire între voința Regelui și aceia, care nu cunoaște margini, a președintelui de Consiliu.

Cum noul Ministeriu Maniu, de o așa de scurtă durată, era o izbîndă fațișă a Ardelenilor, acum țerăniștii „regățeni” își voiesc revanșa. D. Mihalache trebuie așezat în scaunul unde a stat Mihail Kogălniceanu, Lascar Catargiu, Ioan Brătianu, Petre Carp, Ioan I. Brătianu, Maioreșcu, dar aceasta pe vremea, firește nenorocită, a „boierilor”. Ajunge să nu fii „boier” de loc ca să ai dreptul de a li succeda. Și, ori în ce loc, dar d. Madgearu trebuie să figureze în noua formație.

La Atena, unde eram pentru Congresul de bizantinologie, aflu ce era de așteptat. Democrații extremi n'au izbutit și tachismul, represintat așa de convenabil prin d. Mironescu, a folosit din lupta între cele două tabere. Noul președinte de Consiliu reușește să asigure fiecăruia un loc în care să nu se simtă prea umilit; față

de opoziție, va găsi atitudini care sînt străine de firea, ofensătoare fără să vrea chiar, a d-lui Maniu. Amicul personal al Regelui, d. Manoilescu, om talentat, se află în fața d-lui Madgearu și un Ardelean socotit sigur, d. Emil Hațiegan, profesor universitar, dar și agitator de forță, e introdus și el ca garanție în Ministeriu: aceeași politică de precauțiune, care face mai mulți dușmani decît a găsi prieteni.

Dar un lucru nu-l poate face nici d. Mironescu, nici acela care continuă să păstreze portofoliul Finanțelor, d. Mihai Popovici. Șeful guvernului însuși îmi mărturisește că pe Octombre încasările sînt *pe jumătate din prevederi*. Era firese cînd, contra doctrinei, predicate de mine, a reducerii funcționarilor, a despovărării Statului, se păstrează o sarcină strivitoare pentru o țară sărăcită prin deprecierea produselor ei. Și se mai adaugă condițiile draconiane, unite și cu un rău sistem de manipulare a banilor, pe care, la împrumutul de stabilizare, discutat cu lunile de tinereța d-lui Lugoșianu, l-au impus bancherii străini, ai împrumutului stabilizării. Ușurarea Statului, astăzi strivitor, ajutarea țăranilor prin verificarea creanțelor la fața locului, n'am altă soluție, și nu poate fi alta. Dar ea nu este strălucitoare și barbarii au fost totdeauna amatori de sticlă colorată!

Din parte-i, la 5 Novembre, d. Mihai Popovici se plînge de risipa ce se face la organizațiile autonome, creațiunea d-lui Madgearu. Cifrează

golul bugetar la nu mai puțin de douăsprezece miliarde, pentru acoperirea cărora trebuie „tăieturi eroice”. Ingrijorarea lui merge până acolo încât „mă întrebă dacă nu s’ar putea să fac cu actualul Parlament un Ministeriu de național-țerăniști și alte elemente”, ceea ce nu mi se pare imposibil.

2.000 de șomeri au defilat în ajunul sesiunii parlamentare.

IV.

A treia „crisă“ fără rezultat.

Camerele se deschid în această stare a lucrurilor, a spiritelor. Mesagiul regal la redeschiderea lor, cu un mare fast, la care se adaugă curiozitatea pentru noile uniforme, cuprinde, împreună cu promisiuni ministeriale, într'un stil mediocru, pasagii pe care vădit le-a impus Regele, ca acela în care se vorbește de lucrul împreună și de o uniune „frățească”. Liberalii, cari îmi vorbiseră, cu o lună înainte, de casul când din nou Coroana ar fi vacantă, sînt de față și ieau, firește, alusia și pentru dinșii. Nu lipsesc nici aderenții generalului Averescu, înălțat mareșal, care pare a se ținea încă într'o rezervă plină de vizibile așteptări, de și mi se vorbește de propuneri pe care le-ar fi făcut contra menținerii Restaurării.

Discursul la adresă al d-lui Duca, înfășurat în emfaza obișnuită, arată, alături de amărîta retragere de fapt a lui Vintilă Brătianu, o completă adaptare la noua stare de lucruri: abia dacă se cere, în mijlocul risetelor, căroro li vor succeda aplausele pentru declarația celorlalți li-

berali, disolvarea Parlamentului, ceea ce nu înseamnă altă decît cererea chemării la putere de către Rege, în sfîrșit admis.

Vintilă Brătianu ceruse o audiență: ea a fost însă atît de mult amînată, încît, atunci cînd s'a acordat, șeful liberalilor a declarat că la o asemenea dată ea nu mai poate să aibă obiect. Se apreciază favorabil acest gest de demnitate, pe care un altul nu l-ar fi îndrăznit. În același timp, la Chișinău, mareșalul Averescu anunță intenția sa de a începe o luptă—în contra cui? — în fruntea „poporului”.

A doua zi după ce, în „Universul”, d. Argetoianu, arătînd că, în convingerea sa, divorțul regal e iremisibil, schițează un mare program economic și financiar personal, sînt invitat la dejun de Regele, căruia-i spun că, dintre toți oamenii politici de la noi, a căror situație se discută, „unul singur e neutilizabil: eu, pentru că aș servi pe Majestatea Voastră numai cu ideile în care cred”. De altfel sfaturile unui om de șezeci de ani, și în domeniul privat, ar trebui culese cu îngrijire, „ca fructele tîrzii de toamnă, care sînt rari”. Părerile Suveranului se țin pe același teren de realism, dominate, nu de perimata „democrație”, ci de considerații de o ordine mai curagioasă: astfel este pentru notarul numit și contra prefectului ales.

Situația se menține însă nesigură, din cauza ambițiilor personale neiertătoare, cînd e evident că țara merge la desastrul financiar. Pe cînd d.

Manoilescu anunță o apropiată „lovitură”, d. Iunian demisionează, d. Mirto se ridică împotriva usurpației d-lui Voicu Nițescu. În fața foștilor săi amici, și trădătorul Stere, urmărit cu atenție din tribunele pline, își ține, în Decembrie, marele discurs cu încă un plan economic. Un prînz la generalul Prezan e denunțat de liberali ca o nouă prégătire a dictaturii, de care toată lumea se teme.

Regele, foarte binevoitor față de mine, dăruindu-mi fotografia sa, cu însemnarea: „iubitului și bunului său profesor din partea aceluia care-i păstrează o afectuoasă prietenie”, pare că nu apreciază încă marile greutăți ale situației.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În acest timp, Camerele se descomplectează de parlamentari. Budgetul se votează abia la 23 Decembrie la miezul nopții, deputații fiind aduși de Poliție cu automobilele. Regimul este evident muribund, dar, pentru motive pe care nu le înțeleg, el e lăsat să-și prelungească agonia. Se ia vacanța de Crăciun supt impresia morții subite, trăsnet de apoplexie, în retragerea lui de la Mihăești, a omului de caracter care a fost Vintilă Brătianu; până și nepotul revoltat se unește la părerea de rău generală pentru dispariția unui om care prin onestitatea și patriotismul său, ori cu cîți țepi și-ar fi ascuns o duioasă sensibilitate, a onorat viața publică a României.

A fi servit de un astfel de „dușman” e mai bine pentru un Suveran, mai ales pentru unul tânăr, decît a fi încunjurat de o sută de „prieteni” de calitatea care se cunoaște. Și anul Restaurării se mîntuie în sărăcie, tristeță și lipsă de încredere în viitor. Ele nu puteau fi înlăturate decît printr’o hotărîtă lovitură de vislă, din partea unei popularități regale neatinse, în mijlocul înduioșării pentru refacerea vieții de familie, în Iunie 1930.

V.

Sfârșitul agoniei de regim.

La întoarcerea din străinătate găsesc în lume aceiași dureroasă agitație spre mai bine. La Timișoara sînt întîmpinat de un public amical căruia trebuie să-i spun adevăruri dureroase. Un singur lucru ne poate salva: viața morală din noi, pe care din nenorocire n'o avem și care singură poate da muncă și creațiune, prin care se țin societățile omenеști din țerile civilizate.

La București o demonstrație a lucrătorilor de la Căile ferate: poliția trage. La Rădăuți tulburări antisemite; armata, atacată, lovește. La Loja masonică din București studenții pun o bombă. Un „profesor” Mihail Ciobanu organizează pentru scopuri comuniste „studentimea săracă”. Ministrul de Războiu îmi va vorbi de încercări comuniste la cercurile de recrutare. Bande pradă automobilele. O institutoare din Cetatea-Albă anunță apropiata înfigere a steagului roșu, și se va găsi un deputat, Stratan, care s'o apere în Cameră. Se anunță și tulburări studențești. La o adunare de agricultori îndatorați, în Craiova, se strigă în aplausele moșie-

rilor: „Nu ieșim la muncă”. În Gorj Liga contra Cametei pregătește o adevărată revoluție țărănească. Din cauza greviștilor de la Usine, Camera își va ținea ședințele supt paza soldaților. Complectă lipsă de autoritate.

Indată, la 3 Februar 1931, aflu prin d. Manoilescu că va fi o „lichidare”. După încercarea unei concentrări, Regele *va voi*. Un guvern de concentrare îl vrea și d-rul Angelescu, care a fost la Palat, pentru o afacere de la Buzău, și a fost primit foarte rece. Ii arăt că în Iunie trecut, *atunci și numai atunci*, se putea. Astăzi doar *scrisori personale* din partea Regelui de ar încerca minunea. Și apoi e marea greutate a șefului: el n’ar trebui impus, ci ales de colaboratori. Și din mica tabără steristă, prin profesorul Andrei, mi se fac astfel de întrebări pentru a se căpăta același răspuns. D. Mihailache însuși, vorbind în Cameră la 14 Februar 1931, subliniază greutatea situației și cere să-l ajute și adversarii. În schimb tînărul deputat Gafencu, un ministeriabil, se ridică împotriva soluției „personalităților”. Ales șef al liberalilor, d. Duca dejunează la Palat.

Acusat că sabotează guvernul, în chestia acestui împrumut despre care se aud cele mai proaste vești, Guvernul revocă pe guvernatorul Băncii Naționale, averescanul domn Burilianu, și-l înlocuiește cu un om devotat, sub-secretarul de stat Angelescu : aceasta va provoca o furtună în Cameră.

În acest moment situația financiară era următoarea: două treimi din fondul de rulment mincate, 300 de milioane luate de la Căile Ferate. D. Manoilescu îmi punea în perspectivă, la 21 Mart, *imposibilitatea de a se plăti salariile*. Se va ajunge acolo încît, cum mă asigură d. Eftimie Antonescu, guvernul va încerca mici împrumuturi la băncile interne.

Tot odată se continuau la Paris discuțiile cu privire la împrumutul de stabilizare, a cărui monstruositate se învederează tuturora, dar de a cărui realizare se leagă soarta guvernului, care a găsit astfel mijlocul de a se menține. Și legea administrativă, de o descentralizare sovietică, pornită din mintea fanatică a omului de la Soroca, întîmpină tot mai multe piedeci; d. Mihalache însuși se lovește de anume prescripții pe care se întreabă, într'o convorbire cu mine, cum le-ar putea schimba. Aceiași îngrijorare i-o provoacă și proiectul morilor pe care l-a iscodit mania reformatoare a colegului său de la Agricultură. Legea cametei nu-și va produce efectul. Recunoaște încasările rele, de și în Ianuar s'ar fi cules cît și în anul trecut. Țeranii nu plătesc datoriile către particulari. Curba care atinge salariile face pe ofițerii din provincie să ridice glasul. Armata, de altfel, se lasă greu, ca la Rădăuți, cînd e vorba de a se opri scandalurile publice. „Aș vrea”, spune conducătorul țeraniștilor regățeni, „un guvern de oameni muncitori”. E silit la aceasta, de altfel,

și de lupta între țerăniști și naționali d-lui Maniu, care se deschide în Cameră la începutul lui Mart.

În aceste condiții se profilează din nou la orizont figura d-lui Titulescu, chemat „pentru interese de serviciu”. D-lui I. Th. Florescu Regele i-a vorbit de concentrarea de partide care se va încerca la timpul său, ca să nu se recurgă la alte metode, impuse de patria în pericol.

Venind la mine, ministrul României la Londra vorbește și el de necesitatea Ministeriului de concentrare, pe care nu crede însă că-l va putea face, de și situația nu se poate îndrepta printr'un împrumut care ar fi să aibă valoare doar pe doi ani și ale cărui condiții vin în chip firesc din toate greșelile acumulate după războiu. Va pleca, la 25 Mart, fără rezultat, dar cu eternele sale speranțe.

Astfel se votează la Mart, după un feroce discurs al d-rului Lupu, între injurii și înbrînceli, mult așteptatul împrumut, care ne leagă pe multă vreme în cătușele de fier ale finanței universale, lucrînd ca pentru niște insolvabili dovediți. Și legea, neaplicabilă, pentru valorificarea cerealelor, noul copil al fertilului domn Madgearu, se admite în aceeași atmosferă înăbușitoare. La 23, cînd se discută încă o făptură a aceluiași, îi atrag atenția că, dată fiind starea de azi a țerănimii, se legiferează în vînt.

La 23 Mart, d. Mironescu mi-a făcut plăcerea

de a mă visita. Situația era așa cum urmează, după înseși cuvintele d-sale, pe care le-am notat fidel: „Recunoaște că guvernul său n'are autoritate, că miniștrii fac de capul lor, vînturîndu-și abstracțiile; cînd cei doi economiști nu se înțeleg mai merge; e grozav cînd cad de acord. Se încasează lunar abia 30.000.000, pe cînd se prevăzuse de trei ori pe atîta (arăt că se impun deci licențieri de funcționari, plata parțială în bonuri de Stat). Armata e în lipsă de hrană; se dă drumul soldaților” (ceja ce o confirmă ministrul general Condeescu). „Eu a daug: Pentru a putea lucra, se cere orizont: măcar de un an. Dacă d. Mironescu nu vrea să se compromită pentru rosturi de gloriolă, are datoria de a cere Regelui o decisiune clară. El ar putea să formeze mai bine decît altul care ar fi să se aleagă de acuma un Ministeriu de coaliție, pe care l-aș susține și eu... Dar nu cred să aibă atîta curaj”. În acest moment supraveghetorul din partea creditorilor, d. Au-boin, cere la Palat noi reduceri, căci, altfel, cu siguranță se merge la faliment.

Astfel se ajunge la închiderea Camerelor, a căror bunăvoință a satisfăcut toată foamea de reforme a ideologilor cu ochii închiși asupra celor două necesități stringente: despovărarea Statului și refacerea vieții morale, singurul izvor al tuturor creațiunilor.

Abia trecuseră cîteva zile și, de pe urma răs-pingerii de Cameră a proiectului Manoilescu

pentru gazul metan, se produce „lovitura”. Ministrul demisionează și nu vrea să revie. La 4 April seara, d. Mironescu îmi arată că, „după sfatul meu”, și-a presintat demisia și Regele a repetat vechea sa dorință a Ministeriului de coaliție, pentru care a rechemat pe d. N. Titulescu.

VI.

A patra „crisă“ și formarea Ministeriului de specialiști.

Eram la Galați, unde, evocînd figura omului de întemeieri, a ctitorului care a fost Mihai-Vodă Sturdza, arătăm, la o conferință foarte cercetată, că ni trebuie atîta: o *echipă de hămali*, cînd negocierile pentru Ministeriul de concentrare începură la București. La data de 6 April găsesc scris: „N'am cea mai mică dispoziție de a servi ambiția nemăsurată a d-lui Titulescu; plec la Văleni”. Și la 9 April: „Regele mă chiamă la București. Răspund că am expus într'un memoriu punctul meu de vedere — tăgăduind puțința Ministeriului de șefi ai partidelor, a Ministeriului partidelor fără șefi și recomandînd niște modești oameni de specialitate; totuși mi se comunică necesitatea unor explicații verbale”. La 10 April după amiază voiu avea audiența, dar, la oarele două, d. Titulescu îmi arată că e însărcinat a face un „Ministeriu Național”. Ii arăt că nu pot concepe o asemenea formațiune de interese rivale, pe care nimeni nu le-ar putea armonisa. El întrebă dacă refuzul meu de „a-

ajuta” vine din cauza persoanei lui; răspund că nu; dar de sigur că un om care nu face politică și nu are o personalitate pronunțată, un „om-tip”, ca generalul Prezan, ar reuși mai ușor într’o asemenea misiune. Refusul mareșalului nu înseamnă că nu s’ar găsi alți reprezentanți ai aceluiași tip. Pentru a încheia aceste explicații desagregabile, îi spun d-lui Titulescu că am un memoriu pentru Rege. — Vrei să-ți-l cetească? — Da. Ii dau cetească..

Cum d. Titulescu se plînge că „l-am ras” în ambele ipoteze, deși e vorba numai de prima, observ că memoriul e din primul moment al crizei și că sînt gata să adaug, ceea ce și fac, un post-scriptum în care declar că oricine s’ar simți onorat să lucreze cu d-sa ca președinte al unui Ministeriu „de tehnicieni și specialiști”. Nu vreau să ascult „expuneri de program” și „mijloace de luptă”, care atîrnă de împrejurări. Dar ține „să-mi spuie că vrea un Parlament al său, care să-l susție mult timp și, pentru alegerea lui, o listă comună. Observ că această listă ar fi votată mai puțin decît una care ar veni în numele Ministeriului de funcționari. După ce i-am amintit că d-sa nu poate beneficia, ca unul care a avut legături cu Take Ionescu, cu generalul Averescu, de calitatea de om nou, îl asigur la plecare că nu va reuși cu Ministeriul Național, că acei cari i-ar fi făcut promisiuni l-au mințit, pe cînd eu i-am vorbit sincer. El pleacă spuind: *ici est la vérité*. Venise pentru a-mi oferi vice-

presidenția guvernului sau presidenția Camerei.— „A unei Camere pe care n'o cunosc? Și numit de Guvern d'inainte?”

Regele mă întâmpină la patru jumătate cu cuvinte despre Ministeriul Național, care trece înaintea altui gând, pe mai târziu; ca „șef de partid”, ar trebui să intru în el. Răspund că, de oare ce amicii miei se arătau partizani ai Ministeriului Național, i-am deslegat de credința față de mine. Explic de ce nu cred în coaliția șefilor, pe cari de alminterea și Suveranul îi cunoaște ca și mine. Dar, cum Regele cere ajutorul ca pentru Coroană, îl promit oricum altfel decât în colaborarea propusă. Lista comună nu se poate face, lipsind criteriul, căci rezultatul alegerilor precedente nu mai contează. De altfel, asupra partidelor ca atare, Suveranul își face iluzii. Arăt apoi că n'am discutat programul. În ce privește persoana d-lui Titulescu, lăudat de Suveran pentru prestigiul în străinătate, nu mă pot învoi cu această apreciere. Regele atribuindu-i un rost de „deparasitare”, n'aș crede că i se poate încredința. Întrebat cu privire la Parlament, sînt pentru menținerea lui ca să nu se înlesnească prin alegeri biruința partidelor extreme și succese ale celor înlocuiți sau indesezirabili; de altfel, acum d. Titulescu ar putea căpăta votul de încredere. Fără mare convingere de necesitatea operei unui Parlament, cred că el ajută a se rosti aspirații care altfel pot fi periculoase. Cum Regele și exprimase părerea că „nu putem sta

închiși în casă, menținînd miseria de azi", mă declar hotărît contra împrumuturilor, investițiile singure fiind admisibile („numai pînă la oarecare margini", observă Suveranul). În toată această încercare e și puțin „țerănism". Plec spunînd: „Bunele intenții ale Maiestății Voastre nu vor reuși". De altfel „m'aș înțelege cu un prim-ministru ca Maiestatea Voastră, dar nu pot să mă înțeleg cu un Suveran ca d. Titulescu". La ieșire aflu pe mareșalul Averescu, care ar fi fost foarte indignat că n'am întins mîna cui mă calificase de curînd de „mercenar".

Indată după aceasta, neavînd niciun interes, nicio aspirație, pentru a demonstra că doarec numai să fiu lăsat în pace, plec la Vălenii-de-Munte.

Acolo aflu că, după multe discuții, decisiunea a fost amînată pe mai multe zile: ziarele arată că fiecare din negociatori cere așa de mult pentru ai săi încît „marea concentrare" e de fapt căzută.

La 14 April sînt chemat din nou la București, unde aflu că e vorba de audiența colectivă a „șefilor", între cari totuși Regele binevoiește să mă numere. Neuitată ședință, de un iresistibil comic, în mijlocul tragediei unei țeri căreia presa-i anunțase, de la sosirea d-lui Titulescu, că i se pregătește salvarea din toate năcazurile.

Sus, conversații între Suveran și viitorul său șef de guvern continuă pînă la oarele șase.

Atunci, în sala care ține loc de a Tronului,

Carol al II-lea apare și dă cetire unei invitații la colaborare în stil cominatoriu. Cine, în astfel de împrejurări, nu se supune apelului nu e un bun patriot și el, Regele, își va aduce aminte de aceasta. Răspunsul trebuie să vie neapărat până Joi dimineața.

Nu răspunde nimeni. E așa de greu să fie cineva, în politica românească, sincer și clar! Ieau cuvîntul, de și — o spun — nu-s nici cel mai bătrîn, nici cel mai tare, pentru a declara că la asemenea ordine nu se poate răspunde decît prin supunere. Dar, în ce mă privește, n'am de pus condiții. Ce am refuzat „viitorului președinte al Consiliului”, Regelui trebuie să i-o dau. Neapartînînd Vechiului Regim, n'am de discutat combinații electorale. Necrezînd în program, n'am de examinat niciunul. Dar, ca și la 4 Ianuar, eu am dorit, și dorese încă, o eră nouă. De la Palat merg deci la țară, ca unul care datoria mi-am făcut-o.

Violent aproape, dr. Lupu întreabă de programul economic, care nu i s'a lămurit, și el trebuie să explice alor săi de ce e vorba. „Dacă ușa aceasta văpsită roșu”, răspunde Regele, „nu se potrivește, n'am dreptul s'o văpsesc altfel? Sînt sătul de programele rigide”. Intrebînd eu ce mi se cere anume, primesc răspunsul: „Te-am voit tocmai ca elementul împăciuitor. N'am decît o singură dorință: participarea șefilor de partid”. Cum mareșalul Averescu începea o conversație particulară cu Suveranul și noi eram

acolo pentru audiența comună, am reținut pe dd. Lupu și Gheorghe Brătianu până ce această încercare s'a încheiat.

D. Titulescu mă rugase să nu dau în public cele petrecute; seara, toată lumea le afla la radio. Se tipărește și discursul, scris, al Regelui. Afară, delegații de club așteptau pe fiecare ca să manifesteze pentru dînsul și contra celorlalți, — ca în preziua unui Ministeriu Național.

La Vălenii-de-Munte, trebuie să repet d-lui Titulescu, recomandîndu-i, după cerere, pe amicul meu Munteanu-Rîmnicea, hotărît, nu discut, ca unul ce m'am supus, pur și simplu, unui ordin al Regelui. El pare a se îndoii că primesc a intra în Ministeriu și, a doua zi, la 16 April, că aş înțelege să iau un departament. În aceeași zi, aflu că au căzut formulele întăia și a doua și că Regele s'a oprit la a treia: a tehnicienilor presidați de d. Titulescu. „Nu visam măcar să am un astfel de colaborator”, îmi răspunde acesta. Ar fi bine să vin a doua zi la București.

O fac, crezînd că totul s'a mîntuit și mă așteaptă doar formalitatea jurămîntului. D. Titulescu mă caută întăiu, ca să-mi spuie că, nepuținînd reuni pe dd. Maniu și Duca, va mai încerca totuși, „ca să nu aibă greutăți electorale”. Lista ar cuprinde pe dd. Ghika, Zăuceanu, Savel Rădulescu, Garoflid sau Cămărășescu. „Ar vrea pe d. Argetoianu, dar se teme, din cauza răsunetului în opinia publică, să-l puie la Interne; deci

—la Finanțe¹”. Propun să mergem împreună la Regele, care mă așteaptă la douăsprezece și jumătate.

Aflu pe Regele în dispoziție schimbată. S'a gândit mai bine. Vrea „lucrul nou”. „Li mărturisesc că-mi vine greu să combat păreri care au fost ale mele o viață întreagă.” O spune Regele și d-lui Titulescu, care nu crede că ar putea face o încercare cu corpul electoral, și aceasta ar fi riscant pentru Coroană. Acest risc Suveranul îi primește, judecînd aspru Parlamentul, pe care eu l-aș dori să fie păstrat pentru vacanță. Regele, amintindu-și că i-am făgăduit, la Paris, ajutorul în ceasuri grele, mi-a mulțămît că „i-am dat tot sufletul”. D. Titulescu rămîne de altă părere în privința posibilităților. Il înștiințez că, dacă nu se face nimic până mîni la ceasurile unsprezece, va trebui să plec.

Seara, la 9, formula „tehnicienilor” fiind comunicată prin presă, d. Titulescu îmi face cunoscut refuzul d-lui Maniu, căruia-i ceruse concurs parlamentar, de a susține un Ministeriu în care, după dorința Regelui, ar intra și d. Argetoianu, care ar fi semnul „dictaturii”. Totuși speră, „ca să nu aibă pe toată lumea contra sa”, să cîștige pe dd. Maniu, Duca și chiar Gheorghe Brătianu. Renunță la numirea la In-

¹ D. Radian venise să-mi ceară a interveni pentru ca d. Argetoianu, care nu era considerat ca „șef de partid”, să fie chemat și d-sa la Palat. Am fost foarte bucuros că pot face acest mic serviciu.

terne a d-lui Angelescu. Mine la șase, vom presta jurământul.

A doua zi însă, jurământul e amînat. Regele ne chiamă, pe d. Titulescu și pe mine, la Palat, pentru a ni anunța că d. Argetoianu va intra în guvern, care va face alegerile, și imediat. Cum d. Titulescu spune că d. Maniu nu „primește” pe d. Argetoianu, se amînă discuția până la amiazi.

M'am oferit să văd pe șeful partidului național-țerănesc, pe care-l aflu în plin consiliu, foarte zgomotos. Imi descrie pe d. Argetoianu „ca pe omul schimbărilor și sfidărilor”, cu care nu se poate lucra; el, Maniu, vrea să formeze caractere și să dea lecții de moralitate, pe care eu, ca profesor, „le pot înțelege”. De altfel și azi partidul său ar putea governa. E ascuțit și aruncă săgeți. „Văzută în față, figura lată, o-soasă, cu ochii palizi, e de o îndărătnicie care impune.”

Fac un raport către Rege. Singur cu d. Argetoianu, nu-mi ascund primejdia; „alegerile nu le pot admite silnice, cu consecinți catastrofale pentru Coroană, ca acelea din Spania. Mai e necesar să vin?”

Sînt rechemat la Regele, care „a renunțat la ideia sa: să vie Titulescu pentru a o afla”.

Reproduc textual notele mele:

„Acesta apare cu totul altul. Supărat, nervos, gata a găsi prilej de ofensă, întrerupînd pe Rege, care, jumătate de ceas, îl roagă să rămîie.

Trebuie să spun: „Se poate întâmpla ca un Rege să aibă nevoie a se ruga de noi, dar nu trebuie s'o îngăduim”. Regele îmi cere să-i las, așteptînd jos, cinci minute.

Cele cinci minute durează peste o jumătate de ceas. Vorbesc cu Argetoianu...

Regele mă chiamă... Imi cere să formez Ministeriul. Nefiînd altă soluție, trebuie să primesc. „E cel mai mare sacrificiu pe care mi l-a cerut Maiestatea Voastră”.

Adaug la lista pe care o găsesc făcută, cu dd. Cămărășescu, Manoilescu, Amza, Vilcovici, dr. Cantacuzino, pe Hamangiu și pe d. Ionescu-Sisești. D. Argetoianu va fi, deocamdată, la Finanțe. Primește. Regele-mi va propune sub-secretariatul minorităților, la care voi adăugi un referent școlar sas, d. Rösler, și unul maghiar, profesorul Bitay. Mi se vor pune în perspectivă figuri reprezentative ale Ardealului, unde n'am dreptul să aleg: dd. dr. Iuliu Hațiegan, Tillea.

D-lui Cămărășescu, desemnat ca ministru de Interne— era aceasta: „dictatură”?— îi explic că nu e vorba de o disolvare a Parlamentului și, oricum, nu din dușmănie. Prefecții se vor numi în Consiliu. Cei din Ardeal nu se vor schimba. „Nu m'aș atinge, afară de casuri de incorectitudine, de Consiliile comunale și județene.” Va raporta șefului.

VII.

„Sacrificiul“: până la deschiderea noului Parlament.

Înțelegeam misiunea mea, pe baza unor concepții pe care Suveranul le cunoștea bine: a societății concepute ca un tot organic, nu ca un material de experiențe pentru ideologii abstracte, o înțelegeam ca una care ar continua gîndul regal de a se lucra cu toată lumea, după ce se dovedise totuși că în Guvern aceasta nu se poate. Numit cînd și cum fusesem numit, la capătul experienței cu altul, ca o scîndură de refugiu după naufragiu, trebuia să țin samă însă, în „sacrificiul” meu, de toate modalitățile care se impuneau de accia. Nu mai era vorba, ca într'un guvern al meu, cu oamenii mici, cari să mă cunoască, să mă stimeze și să mă iubească, de a avea inițiativa în toate Ministerele, ci numai de a încerca sfaturi prietenești, pe care le primește cine vrea.

O situație a cărei greutate și ale cărei primejdii nu mi le ascundeam. Dar a părăsi puterea, de la vădirea lor, care nu putea să întîrzie, ar fi fost să arăt o greșeală a Coroanei, și, pentru prestigiul ei, la care țin, din motive personale ca și din experiența mea de istoric, nu puteam s'o fac.

A fost interesantă visita la șefii de partide, pe cari aveam datoria de a-i face să accepte, după așteptările ce nutriseră, noua situație. D. Maniu mi-a făcut un discurs de pare că ar fi fost tată-mieu. A fost ironic și jignitor și am trebuit să-i răspund tot așa. Neapărat că m'a întrebat de program și s'a scandalisat cînd i-am spus că legile rele nu le voiu aplica. D. Duca, de care mă despărția un vehement și nedrept atac al său în Cameră, a fost amabil. Pe mareșalul Averescu nu-l găsesc; scrisorii mele, plină de cuviință, i se răspunde cu una plină de reserve. D-rul Lupu povestește ce explicații violente a avut cu d. Titulescu și cum a căzut ideia unui Guvern al partidelor mici. Cu d. Gheorghe Brătianu, dominat de „partidul” său, înțelegerea a fost imposibilă.

Așa am început a governa, eu luînd interimatul Internelor, după zăbăvi ale d-lui Cămărășescu, legat de partidul său, așa de lungi încît echivalau cu un refus; în orice cas, nu se putea aștepta indefinit. Clubul național-țerănist n'a îngăduit niciunui membru al său să colaboreze. Cînd totuși a intrat d. Hațieganu, a fost imediat exclus. O atitudine de ură, pe care a crescut-o din ce în ce limbajul desfrînat, de o violență care nici supt regimul unguresc nu se întrebuinta, al „Patriei” din Cluj, monitorul separatismului.

Am numit prefecti dintre cari unii ni erau cu-

noscuți numai prin bunele lor antecedente. Am păstrat o mare parte din Consiliile județene și comunale și, în toate acușațiile ce i s'au adus, am lăsat la lucrul său plin de inițiativă pe primarul central al Bucureștilor, d. Dobrescu, fără a-i cere măcar să renunțe la activitatea sa de om de partid. Am cercetat pretutindeni de aproape gestiunile, regretînd că legile noastre nu îngăduie sancțiuni imediate. La Lucrările Publice ministrul Vîlcovici a cerut membrilor organizațiilor autonome să restituie sumele la care n'aveau dreptul.

Pentru menținerea ordinii s'au luat măsuri care pretutindeni și-au produs efectul. În fruntea jandarmeriei rurale a fost pus un om, generalul Dumitrescu, care în cîteva luni de zile a reorganizat complet acest corp: tîlhăriile la drumul mare au încetat cu totul.

În ce privește Finanțele, d. Argetoianu și-a arătat încrederea că le-ar putea asana prin măsuri care să nu ne silească a bate la ușa creditorilor străini, cari ni puseseră așa de dure condiții. Cea d'întăiu socoteală, contestată de d. Madgearu, e însă de zece, unsprezece miliarde deficit.

Între condițiile cu care luasem puterea era disolvarea Camerelor, care de fapt erau compromise în opinia publică și care-și terminaseră a treia sesiune cu un imens scandal. Ele au fost convocate pentru a asculta explicații care cu-

prindeau în ele însăși rațiunea de a fi a noului regim. Evitîndu-se orice jignire a persoanelor, amintindu-se bunele relații pe care le avusem cu membrii lor, puneam în față concepția lor, de fapt liberală, și credința în eficacitatea legislațiilor abstracte cu concepția mea, în care considerația organismului social și respectul pentru tradiția istorică erau elementele de direcție.

Disolvarea are loc la 30 April. Declarația e primită favorabil, une ori cu aplause, pentru ca, îndată ce se simte disolvarea, strigătele să pornească, sălbatece, din rîndurile majorității, care nu se aștepta, se pare, la această măsură. Decretul îl cetesc numai cu greutate, dominînd cu glasul acest tumult.

La clubul național-țerănesc izbucnesc pasiunile. Se mobilizează partidul: la Timișoara, unde întovărășesc pe Rege, primirea e bună, dar nu entusiastă, față de Suveran; cuviincioasă, dar rece pentru mine.

Guvernul va merge singur în alegeri? Știam bine cît de tari sînt legăturile de club, cît de hotărîtoare interesele personale, cît de mare influența ziarelor, care-mi erau, mie, dușmane de la început, fără să voiesc a întrebuița niciunul din mijloacele prin care se poate suprima sau îndulci această dușmănie, după rețeta tuturor regimurilor. O știam, mai ales, din experiența a treizeci-patruzeci de ani de muncă izolată și nerăsplătită, care-mi arătaseră doar des-

tul de dureros cît de greu mă fac înțeles de oamenii în mijlocul cărora trăiesc și pe cari am căutat cu iubire să-i servesc. Chiar de la Timișoara am putut băga de samă cît de mult supără critica, și atunci cînd e,—ca față de risipa generală, oarbă, scandaloasă—, cu totul îndreptățită.

În discursul său de la primărie Regele căuta vădit simpatiile Bănățenilor și Ardelenilor, ceia ce pe un biet „regățean” ca mine, și mai ales cu o reputație dictatorială, nu putea decît să mă aducă în oarecare perplexitate.

Trebuia, pe însăși a mea răspundere, să mă gîndesc la un cartel. Acela cu elementul german, care nu căuta decît atîta, era indicat. Cu Ungurii nici n'am vrut să vorbesc; tot atît de puțin cu așa-numitul partid evreiesc. Din Bucovina se oferiau și Rușii și Ucrainenii, apoi și Polonii. Dar era de făcut alegerea între partidele românești, și eram înștiințat că nu se dorește aceia cu vechii liberali, totuși formațiunea cea mai solidă și mai sigură, care, amenințată de amicii d-lui Gheorghe Brătianu, era gata de înțelegere.

Cum, la 6 Maiu, d. Argetoianu cerea, a doua oară, neapărat și imediat, Internele, pe care, după dorința Regelui, i le dau în aceeași zi, misiunea înțelegerii îi revine d-sale, care, de alminterea, abia s'a despărțit de liberali și păstrează cele mai strînse legături cu conducăto-

rii, mai ales cu d. Duca, pe care Regele îl decorează cu „Ordinul Ferdinand”.

Nu lipsesc însă ofertele din alte părți. D. Gheorghe Brătianu amintește, stăruitor, și legăturile sale cu istoricul mai în vârstă de la care, cum îi place a o recunoaște, a avut totdeauna, sfat și sprijin; d-rul Lupu îmi vorbește de avantajul ce aş avea din sprijinul unui „puternic partid”, alianța putîndu-se continua printr’o colaborare și la Guvern, el luînd chiar Internele. Dar d-rul cere cîte mandate nu-i pot da, iar d. Gheorghe Brătianu, care a aflat de pactul cu aceia pe cari-i numește „duciști”, vrea să aibă măcar atîția parlamentari cît adversarul pe care-l urmărește cu înviersunare

Neînțelegîndu-ne deci, imediat raporturile noastre sînt mutate pe „deosebirea de program”. Singura opoziție ireductibilă e a mareșalului Averescu, care, într’un interview, mă califică de „cinic” călcător al Constituției și de corupător. La Academie, d. Goga îmi explică motivul: „demnitatea” partidului. După alegere, mareșalul îmi va adresa și o scrisoare publică de ofense.

Gîndul meu fusese ca Parlamentul să aibă mai mult caracterul reprezentativ al grupelor de interese naturale, iar nu exclusiv al asociațiilor de club. „Liga” d-lui Filipescu merge în „Uniunea Națională” a noastră. Se oferă tot felul de grupări și e o mare greutate de a se

face triajul și de a se stabili locurile. Se ajunge la mult mai puțin decît ceia ce voisem.

Alegerile ar fi fost imposibile dacă se păstra, potrivit cu legea administrativă, prefectul ales, care și începuse a face agentură pentru candidații regimului căzut. De altfel și acei cari votaseră legea își dădeau samă de cheltuielile pe care acest post de reclamă și de conflicte cu celalt prefect, numit de Guvern, le provoacă. Era neadmisibil ca acest războiu, pornit încă de la aplicarea, parțială, a legii, de neaplicat în ansamblu, să dureze mai departe. Ministrul de Interne ceru deci și căpătă decretul pentru suprimarea acestei costisitoare și periculoase dublări (12 Maiu).

În cercetarea țerii, pe care o fac zi de zi, de la un capăt pînă la altul, lumea se arată bine dispusă. Vorbesc în Prefecturi, pentru a nu continua sistemul de a se cere voturile de către miniștri, cari, de cînd au intrat în funcțiune, represintă nu partidul, ci pe Suveran. Nicăiri nu mi se aduc obiecțiuni. Se pare că în adevăr un spirit nou s'a trezit, și aceasta mă îndeamnă a anunța o întregă operă de reforme radicale, de schimbare a moravurilor, care ar cere patru ani încheiați. Credeam că numai de la țară aș avea să-i cer: felul cum am fost invitat să primesc puterea era o asigurare, în aparență îndestulătoare, din cealaltă parte.

Și episcopii ortodocși, nedreptățiți de Guvernul trecut la împărțirea subvenției de Stat, se presintă, făgăduind sprijinul lor. D. Manoilescu se arată încântat de buna primire de la Timișoara, unde candidează: ca ministru național-țerănist nu i s'a manifestat atîta simpatie.

La capătul peregrinărilor mele, în cursul cărorora am găsit numai ordine și liniște, aflu rezultatul alegerilor la Cameră, făcute la 1-iu Iunie. Am luat cele patruzeci la sută, care, după legea liberală, ni dau dreptul la șaizeci; dintre principalii noștri adversari se aleg vre-o treizeci. Celelalte grupări sînt reprezentate slab. La Senat rezultatele sînt și mai favorabile. Ceia ce aduce o deslănțuire de insulte cum nu s'a mai pomenit la noi: „Aventura” trebuia, firește, să cadă în alegeri, care sînt pentru d. Maniu „un scandal european”. A doua zi după săvîrșirea lor liberalii își ieau, firește, cum ni era angajamentul, întreaga libertate de acțiune. Profesorul Hațieganu, pretextînd boala, declară că se retrage, recomandînd ca sub-secretari de Stat reprezentînd Ardealul pe părintele Șt. Meteș și profesorul Stanciu; dar stăruințele Regelui îl fac să mai rămîie. La atacurile contra Guvernului se adaugă campania contra Suveranului, a cărui origine o cunoșteam bine, dar nu puteam face nimic pentru ca s'o oprim. Anume domenii vor continua să-mi rămîie închise.

Se va adăugi, după aceeași înaltă dorință, și, pentru Basarabia, generalul Rășcanu. Refus pentru moment un subsecretariat al presei pentru d. Pangal. La Ministeriul meu, de și dublu, n'am niciunul.

VIII.

Sesiunea parlamentului din Iunie.

Parlamentul se deschide la 16 Iunie, cu un Mesagiu în care se anunță multe legi, dar ele nu sînt, în mare parte, decît răspunsul la acelea plecate dintr'un punct de vedere care nu e al nostru și pe care țara nu le-a înțeles și nu le-a primit. Supt buna presidare, plină de o uimitoare tinereță, a d-lui Cuza, cu care revin la vechile noastre relații, pe care el arată că le doria de mult reluate, se lichidează în cîteva zile contestațiile abusurilor, care se datoresc unor moravuri administrative pe care nu le puteam stîrpi în cîteva săptămîni. Comuniștii sînt înlăturați pentru un viciu de formă, și încercarea lor de a manifesta pe stradă e zădărnicită.

În fruntea Corpurilor Legiuitoare stau oameni de autoritatea d-lor Pompei și M. Sadoveanu.

La 23 Iunie, înainte de a începe o operă legislativă grea, dar necesară, d. Maniu recurge la un nou plan de luptă. Părăsește, demisionînd și din Cameră, locul său de conducător al național-țerăniștilor, trecînd puterile asupra d-lui Mihalache. Apoi se convoacă la Cluj pe ziua

de 4 Iulie o adunare pentru ca, atacînd pe Rege, să se ceară revenirea „exilatului”.

Dar Parlamentul, care va primi cel d'întăiu budget rectificativ, cu foarte importante reduceri, începe o operă în care pentru întăia oară legi importante, ca aceia a bacalaureatului și a autonomiei universitare, cu care se începe reforma învățămîntului, vor fi discutate obiectiv de toate partidele și votate aproape cu unanimitate. Se schimbă legea învățămîntului secundar și a organizației Ministeriului de Instrucție. Trece și legea sanitară a d-rului Cantacuzino și aceia a d-lui Ionescu-Sisești prin care se ridică printr'o primă de Stat prețul cerealelor. Și adversarii trebuie să recunoască în reorganizarea totală a arhaicei instrucții publice ideia, regeneratoare, în adevăr nouă, de a introduce în vechea casarmă, oarbă, mucedă, stăpînită de teroarea catedrei și de anonimatul birourilor ministeriale, o atmosferă de libertate și de răspundere, de inițiativă la profesorul care nu stă cu ochii îndreptați către stăpîn.

Și budgetul, atît de amputat, cu durerea că mă atingeam, la Instrucție, de creațiuni școlare vechi, la care era o zestre adunată și în care trăia un suflet, trece, în ciuda criticelor de amănunte și relelor prevestiri de viitor. Toată lumea, care poate lucra acum împreună supt o conducere care evită orice recriminații zădărnice și orice jigniri personale, își dă samă că o astfel de ușurare a sarcinilor Statului nu se pu-

tea face supt un guvern de partid, cît de bun, care trebuie, dacă nu e condus de un indiferent față de asemenea interese, ca bătrînul Sturdza, să-și menajeze clientela, fiind samă și de spiritul public.

Dar o parte din această opoziție, care se arată în Parlament așa de înțelegătoare pentru nevoile țerii și pentru bunele noastre intenții, unite cu oarecare pricepere la departamentele noastre, agită aiurea, acolo unde, odată ce s'a numit un Ministeriu, ușa pîrilor ar trebui să fie închisă. Dacă d. Duca se mulțamește cu cîte un **discurs** răsunător, merit să arate că partidul său e liber de orice legături, dacă mareșalul Averescu, acum în străinătate, lasă să se anunțe că vine la putere pe ziua de 6 August precis, național-țerănistii, cari tună și fulgeră la Cluj, lovind în Suveranul care a lucrat „neconstituțional” cînd a chemat un Guvern fără caracter de partid, găsesc răpede cheia la ușa de din dos a Palatului, pe care, de altfel, supt Regență, o cunoșteau așa de bine

Regele e convins că trebuie rectificată frasa din Mesagiul, scrisă de mine, în care e vorba de „popoarele” din România în fruntea cărora stă al nostru și altă parte în care se spune că Ardealul n'a dat tot ce se aștepta de la dînsul: vorbește deci de meritele Ardealului și de caracterul unitar al Statului. Un regim se poate însă înlătura, cînd nu place, dar criticarea, dojeni-

rea lui, punerea la punct îl slăbesc în dauna Coroanei înseși, care, într'un regim constituțional, nu poate să lucreze direct. Și, în aceeași vreme când „Patria” tratează pe miniștri ca pe cei din urmă bandiți, și totuși oprim în loc sancțiunile, ni se recomandă să cruțăm pe național-țerăniști, cari s'au plîns că sînt cei mai prigoniți.

Și de aiurea, nu departe de mine, se urmează o acțiune asămănătoare asupra Suveranului, a cărui tinereță poate fi influențată și de criticele unei prese cu meșteșug asmuțate asupra mea. Incep a căpăta în ochii Regelui înfățișarea unui visător aproape netrebnic: mi se recomandă să înlocuiesc pe secretarul general de la Instrucție, prof. Fortunescu, om foarte cult, onest și blînd, dar în luptă cu nu știu cine de la Craiova, ceia ce lămurește campania contra lui, printr'un om energetic, căci — mi se observă indulgent față de defectele mele firești — nu e bine, fiind și el „visător”, să fim la Ministeriu doi.

Sînt adus, la 13 Iulie, să rog pe Suveran, față de care am și alte sentimente decît acelea cu care e dator un ministru, ca, păstrînd legăturile cu opoziția, la care ține, să arăte în public guvernului acea încredere fără care el nu putea lucra; ceia ce s'a făcut prin telegrama la deschiderea cursurilor de la Văleni¹.

¹ „Din tot sufletul vă mulțamesc pentru frumoasele gînduri ce mi le adresați cu prilejul deschiderii cursurilor de vară

Am primit fără niciun amestec personal trecerea la Banca Națională a d-lui Manoilescu, în locul d-lui Angelescu, al cărui proces cu înaintașul său se pierduse; noul ministru de Comerț e rectorul Politehnicei din București, d. Vasilescu Karpen. Profesorul Hațieganu n'a mai putut fi oprit de a demisiona și, la plecare, refuză înlocuirea lui cu d. Sextil Pușcariu. Ardealul va fi represintat în Ministeriu prin d. Valer Pop, pe care abia-l cunoșteam și ale cărui mari calități, de talent și de măsură, eram departe de a le bănuși în acel moment.

În aceste împrejurări se închid Camerele, după o sesiune plină de un lucru spornic, pe care nu-l întrerup decît rare ori luptele între partide și pe care izbuteste a-l stăpîni și conduce vădita desinteresare a unor oameni cari n'au în vedere decît binele țării.

de la Văleni, opera atît de frumoasă, de adîncă însemnătate națională și patriotică, ce ați întreprins acum aproape douăzeci de ani. *Astăzi aveți prilejul s'o desăvîrșiți împreună cu întreg guvernul spre mai marele bine al patriei și spre complecta mea mulțămire.*

IX.

O vară de piri, calomnii și intrigi.

De la noul budget se aștepta o îndreptare a situației financiare. Ea nu mi-a fost înfățișată ca periculoasă. Am găsit numai greutate în satisfacerea nevoilor armatei, ministrul Amza, în Consiliul de la 9 Iulie, presidat de Rege, arătând nevoia de a avea cele două miliarde angajate și de a nu face la Geneva, unde se discuta chestia desarmării, o declarație camuflată. Fusesse vorba de un impozit pe desfacerea vinului, de o taxă pe sentințele judecătorești. S'a deplorat scăderea prețului grânelor.

Dar la punerea în aplicare a convenției cu Germania, care putea să cumpere orzul nostru, nu s'a ajuns. Delegații germani, cari trebuiau să negocieze la București, chemați prea răpede de însărcinatul de afaceri al Reichului, d. Kirchholtes, sosiseră, în Maiu, tocmai cînd era conferința Micii Înțelegeri. Ministrul de Externe i-a reținut deci la Cernăuți, ceia ce a adus supărare și declarația că, dacă se reiau discuțiile, nu poate fi decît la Berlin. Ele s'au și reluat, dar se doria neîncheierea la un loc și într'un moment care, tot vînturîndu-se chestia *Anschlussului*, ni-ar fi dat aierul că am primit o

demonstrație, la care nu se putea învoi, oricare ar fi fost avantajile, loialitatea noastră față de Franța. S'a întrebat deci la Paris, apoi convenția s'a încheiat cu învoirea puternicii noastre aliate, dar, fiindcă totuși bănuiam că și în învoirea aceasta este o rezervă și o bănuială, cum ni-o dovedia o parte din presa parisiană, continuu dușmană guvernului, am zăbovit aplicarea.

La un împrumut, consecvent cu toată politica mea de vechiu gospodar moldovean, nu voiam să mă plec. În Consiliul presidat de Rege, am vorbit neted: „la începerea negocierilor mă duc la mine acasă”. De altfel o anumite atitudine a finanței creditoare a isprăvit prin a indigna și pe colegul meu de la Finanțe, care îmi mărturisise, în ziua de 7 Iulie, că, la capătul unei întrevederi nervoase, a spus interlocutorilor săi aceste cuvinte: „Am fost supt Turci, am suferit ocupația germană; acuma sîntem supuși bancherilor apuseni: o primim, dar cu cît ne-ați cumpărat?” I s'a răspuns cu o adevărată înfruntare de nerecunoștință.

După închiderea Camerelor, urmată de un banchet d-lui Argetoianu, la a cărui laudare adăugiam glasul meu sincer, ocupațiile mele culturale, la Vălenii-de-Munte, de care n'am înțeles să mă despart, cum nici, până atunci, de lecțiile mele la Universitate și la Academia de Comerț, dădeau și mai mari posibilități intrigilor, pe ca-

re le prevedeam, — fără a voi să li opun nici banul țerii, nici, prea des, contra-otrava desmințirilor—, acelor întrigi nemernice și nerușinate, inedite și în corupția politicei noastre, care au fost arma principală contra unui Ministeriu menit a dispărea fără să fi dovedit tot ce putea în alte împrejurări, fără fricțiuni interne și fără neconținute înfrinări în acțiunea lui.

Chestia raporturilor Suveranului cu opoziția național-țerănistă, care n'a scăzut o clipă tonul ferocelor atacuri contra guvernului, ca și cum n'ar fi fost abia trei luni de la o guvernare isprăvită prin usarea totală și compromiterea recunoscută și de Regele, s'a pus din nou cu prilejul serbărilor nunții la Sinaia a Princesei Ileana.

Transcriu din notele mele: „23 Iulie. Regelui i-am cerut la presintarea darului să nu fie prea îmbielșugat în amabilități față de Maniu și ai lui. *Nu pentru mine, care sînt în „serviciu comandat” și gata oricînd să plec, ci ca să nu se creadă că Regele a capitulat înaintea celui mai îndrăzneț.*” Regele-mi răspunde că va păstra măsura; el ține numai ca partidele, trimise la refacere, să nu rămîie în rele raporturi cu Coroana, care va trebui cîndva să aibă din nou nevoie de serviciile lor. *I-am spus că schimbări de guvern odată la trei luni ar face țara ridiculă.*”

Șefii partidului național-țerănesc veniseră pentru negocierile de pace, lăsîndu-se greu la a-

mabilități pe care le calculau în minute („douăzeci de minute” pentru d. Maniu, care poartă „de silă” colanul Ordinului Ferdinand). D. Goga e ofensat de atențiile evidente, pe care mi le semnaleză, de altfel, cu ironie, Curtea. D-sa, îmi spune: „Ardelenii (aceștia) trebuie stăpâniți cu forța. Cu acestălalt sistem, unde ajungem? Dacă Regele ține samă numai de accia de ale căror sentimente nu e sigur, atunci ce să facă el: să arunce în suflet îndoiala și falsele speranțe?”. La sfârșit „Regele-mi spune că Maniu s'a explicat. Dorește să fie primit în audiență pentru a da mai întinse lămuriri; de accia va mai rămînea la Sinaia cîteva zile după nuntă”.

Nu mă las liniștit de ce-mi comunică d. Munteanu-Rîmnic despre o audiență la Suveran, în care „s'ar fi spus că mă bucur de toată încrederea, cu toate relațiile reluate cu Ardelenii: acest guvern și acest Parlament își vor face opera potrivit și cu intențiile lui însuși, ale Regelui, timp de patru ani”. Audiența d-lui Maniu ar fi cuprins mai mult plîngerii pentru că țerăniștii și „chemăriștii” în opoziția față de dînsul sînt încurajați de la Cîrte. Și de la colegul meu Argetoianu aflu totuși lămuriri corespunzătoare: plîngerile au privit „camarila”, „trădătorii Ardealului” și pe d. Iunian, și declarația că, fără această piedecă, ar sta „la dispoziția Coroanei”. O nouă audiență, la 8 August, îmi arată că, dacă d. Maniu n'a cîștigat partida, d. Vaida e un om cu care, la Palat, se poate vorbi.

X.

Sfârșit de vacanțe între alte intrigi și insulte.

Puterea sufletească de care are nevoie un Guvern chemat la o operă în adevăr revoluționară — și pentru aceasta mă pregătisem în cursul unei așteptări de patru decenii—, era, din acel moment chiar, zdrobită. Dacă am continuat să girez afacerile, era din două motive: unul, pentru a desăvârși o operă școlară la care de mult mă gândiam. Și, pentru al doilea motiv, las să urmeze notele mele: „28 Iulie... Spun generalului Popovici, care-mi aduce prețioase memorii cu privire la Basarabia, că, de fapt, nu eu guvernez și că din planurile mele de la început puțin a rămas. Dacă nu plec înaintea curtenirii național-țerăniștilor și a autonomiei complete a trei Ministere, e ca să nu fie după mine și mai rău. N'am niciun amestec dincolo de marginile stricte ale Ministeriului meu”.

În acel moment se deslănțuiește o campanie, vădit întehită, a unor preținși reprezentanți exclusivi ai corpului didactic contra ministrului care, firește de plăcerea lui, distruge școli, dintre care unele erau total inutile, de și scăpaseră

la prima operație de ușurare, făcută de predecesorul meu la Instrucție. Cu amestecul cuiva care, ani de zile, fusese unul dintre cei mai călduroși aderenți ai miei, care plecase și se oferise d-lui Mihalache și, răspins la Galați, devenise acum exponentul învățătorilor, dintre cari, după lege, la capătul unor nesfârșite concedii, făcea parte tot așa de puțin ca și d. Mihalache însuși, această campanie de insinuări și de insulte va continua toată vara. Se va vedea un gest de dușmănie față de învățători din prevederea noii legi, făcută fără consultarea lor, care li dă inspectori din corpul secundar. Se vor lua în rîs, de presa partidelor și de cea „independentă”, măsuri ca redeschiderea școlilor la 1-iu Septembrie, se va face din mine tiranul ridicul care vreau să încălț cu saboți pe copii. Dar mai ales mi se va cere vehement, mie, plata salariilor întîrziate.

Ziarele dau cea mai largă publicitate manifestațiilor necuviincioase ale d-lui Țoni, care e și deputat ales pe lista „Uniunii Naționale”. Un om de superioritatea intelectuală a d-lui C. R. Motru, acum membru al partidului național-țerănesc, designat pentru Instrucție, se adaugă la această campanie. Scrisorile anonime de injurii, cu care nu eram deprins, încep a sosi, și ele nu vor mai conțeni, zilnic, abjecte, vădind o profundă decădere morală la cărturari. Cea mai complectă lipsă de recunoștință față de omul de cultură se va uni, la un grup de băieți obraz-

nici, cu lipsa complectă de respect pentru autoritate.

Sînt prezentat și ca un profitor, care din banii Statului mi-am făcut vilele de la Sinaia și Mangalia. Și toate acestea se vor aduce necontenit înaintea Suveranului, care m'a și întrebat ce e cu „desființarea școlilor”. Cum nu mă pot duce la serbările de la Constanța, se face, pe a-nume persoane, din această un nou prilej de intrigă față de Regele.

Și, totuși, la primele plîngeri, eu luasem măsuri, întrebînd foarte serios pe sub-secretarul de Stat de la Finanțe, d. Brătescu, care-mi mărturisise la 13 August că „încasările sînt mai proaste ca anul trecut și lunile „bune” n'au dat niciun spor”. Ii dau mai multe sfaturi de bun simț cu privire la plata corpului didactic și a preoților. Arată că a luat, discret, măsuri pentru plata lor. E vorba de a se da percepătorilor sarcina administratorilor financiari.

În mijlocul acestor îngrijorări întemeiate, în momentul cînd în Bucovina, după mărturisirea deputatului Popovici Tașcă, era teamă de o explozie la sate, urmărite de execuții pentru cămătari și copleșite de taxe—, ministrul de Finanțe, din motive de credit, nu era pentru o lege a homesteadului, care ar fi asigurat țeranului dator casa și un hectar de teren—, se produce, la București, catastrofa băncilor mari. Banca Bercovici cade întâiu.

Părerea ministrului de Finanțe, împărtășită

și de Suveran, pe care-l impresionau casuri analoge din străinătate, mai ales din Germania, silită a întrebuița măsuri extreme, era că, în interesul miilor de mici deponenți, Statul trebuie să interviev. Grăbit de împrejurări, d. Argetoianu nu poate lua contact cu mine, care continuan să fiu la țară, și creiază un Sindicat al marilor bănci, lucrînd cu un deposit la Banca Națională. Intr'un Consiliu ținut la Sinaia — alegerea acestui loc provoacă o nouă serie de atacuri contra ministrului indolent, care nu lucrează la biroul său, ca și cum aș fi avut, ca predecesorii miei, datoria de a aranja acolo afacerile partisanilor, — d. Argetoianu face o clară expunere a situației și a măsurilor menite să garanteze, nu pe bancheri ca atari, ci cele „douăzeci și cinci de miliarde economii” care li s'au încredințat. Statul a pus bani la dispoziție, dar sînt probabilități că prin garanția pe care a oferit-o nu va pierde, — în orice cas, nu mai mult ca un miliard. Banca Românească, neatinsă de crasă, s'a grăbit să sprijine instituțiile amenințate.

După osteneala primirii d-lui Venizelos și întovărășirii lui până la Constanța, îmi dau dreptul unei săptămîni la Mangalia. Se profită de depărtarea mea pentru a se monta cea mai stupidă din intrigi.

Reproduc notele mele pentru „casul” de la Mangalia:

„25 August. Delegație de agricultori. Se plîng de legea lui Șisești: vreau prima pe hectar. Cer ajutor ca să nu fie împliniți pentru datorii, ori să se stabilească un minimum de valoare a averii urmărite. Li răspund că, pentru datorii, se vor înoi ordinele de păsuire, aprobate și de Argetoianu. Pentru legea lui Șisești, să mai continue experiența. Ii îndemn să se constituie în sindicat — aveau unul, dar cu alte scopuri,—și, din partea noastră, am sili băncile, ajutate de Stat, să stea de vorbă cu dinșii. Dar îi întreb de ce, atunci cînd se prăda țara, n’au zis nimic. — Fiindcă am fost buni și proști. Au lacrimile în ochi”.

Atît. Dar, cum se plîngeau că li se protestă polițele, li-am spus că vremurile sînt așa încît și cel mai bun gospodar poate să aibă o astfel de neplăcere, fără a se socoti desonorat: și mie mi s’au protestat poliți pe care le neglijasem, și le-am plătit. Iar, cum un om mai simplu strigase, la capătul lămuririlor mele, că „el e desperat”, i-am spus, glumind: „Nu; fiindcă aici e casa mea, colo e Marea: dacă erai în adevăr desperat, la Mare te duceai”. Prefectul de Constanța era martur, și a putut adeveri.

Indată un pamflet constănțean, „Dobrogea Nouă”, anunță că am recomandat neplata polițiilor, dîndu-mă ca exemplu pe mine însumi, și am trimes pe visitorii miei să se arunce în Mare. Ministrului de Finanțe i se spune că am desaprobat măsurile lui privitoare la bănci, și

e nevoie să dăm împreună comunicatul care afirmă unitatea noastră de vederi.

Și, astfel, se urmărește vechea intrigă a neînțelegerilor dintre noi, eu fiind numai paravanul în dosul căruia guvernează cum crede, d. Argetoianu. Și „Epoca” se unește la campania nedreaptă. Voiu fi presintat ca fraudator al Ministeriului meu, ca acela care prin crearea de biblioteci, muzee și arhive vreau să sărăcesc Statul. Articolele, rare, care-mi ieau apărarea, mă jignesc prin patronagiul pe care-l acordă greșelilor mele.

D. Manoilescu, care e și el la Mangalia, și-mi dă lămuriri cu privire la preluările de portofolii de către Stat, măsură contractuală, dar care mă supără prin aplicarea ei, îmi arată pentru această luptă furioasă o origine pe care refuz s'o admit. Sînt însă indicii care mă neliniștesc. Are cineva interes la venirea liberalilor d-lui Duca? Atîta ar mai rămînea după situația cîștigată la Curte de național-țerăniști. Oricum să fie, și situațiile cele mai grele și mai neplăcute se rezolvă mai bine prin puțină sinceritate.

Că s'a lucrat în lipsa mea și la Sinaia, aceasta o văd în audiența mea de la 5 Septembrie, după examenul de sfîrșit de an al Moștenitorului Tronului. Întrebarea Regelui: „ce a fost cu declarațiile de la Mangalia” mă pune oarecum în situația unui prevenit, care trebuie să asculte și sfatul de „a fi mai precaut, ca să evit asemenea interpretări”. Cum, la Mangalia, ară-

tasem unui ziarist că Ministeriul l-am primit de la Suveran, afară de cei doi designați de mine, o altă dojană-mi vine pentru deosebirea ce aş fi făcut între „miniștrii regelui” și „miniștrii mici”. Proiectul lui Hamangiu de unificare a codurilor e răspins cu supărare. Iar, când întreb de data redeschiderii Corpurilor legiuitoare, răspunsul e: „1-iu Novembre poate, fiindcă Argetoianu are nevoie de Camere pentru budget”. Cum trebuie să merg la Paris pentru primirea supremei distincții care e doctoratul de onoare, propun ziua de 5, și al doilea răspuns îmi pare evasiv.

Deprins în toată viața mea a ajuta, dar nu a servi, în sensul obișnuit și brutal al cuvântului, spun la ieșire d-lui Manoilescu, care se pregătia să între,— iarăși citez din notele mele: „Puterea mea de lucru e zdrobită. Bănuielile pe care, de altfel, toată lumea mi le sugerează, mi se întăresc. Se lucrează, vădit, contra mea. Așa fiind, să mi se vorbească limpede și voiu primi răspunsul fără supărare. „Venit ca prim-ministru, sint gata să plec ca profesorul Iorga, și nu mă voiu simți scăzut cu nimic”.

„Pe cine aş putea pune în loc?”, e răspunsul adus de d. Manoilescu. Cum cer o dovadă publică de încredere, mi se fixează o audiență de asigurare.

Astfel, la 6 Septembrie am prilejul de a expune Suveranului, prevenit contra mea, ceia ce urmează: „N'am putut face ce doriaam, pentru

că nu s'a mai păstrat atitudinea de la sfârșitul lui April: de luptă contra politicei trecutului. S'a adaus campania de calomnii în care am fost lăsat cu totul singur și neamestecul meu în chestia băncilor". Înțeleg temperamente deosebit de al meu, dar nu pot admite ca de pe urma lor să sufăr pe nedrept.

Asigurările sînt repetate și calde, dar reappare „visătorul nemetodic” care aș fi eu. Ieșind, nu mă pot hotărî la repetarea demisiei, dar încă odată simt ce falsă e poziția cuiva silit să lucreze fără sprijin, în prețuirea de sus ca și în acea înțelegere de jos care mi-a lipsit totdeauna. Față de ce ar însemna însă întoarcerea la ce a fost sau venirea la un regim liberal, în care din prima clipă Regele ar sta de pază, conștiința mea îmi impune să-mi duc mai departe crucea, care se face tot mai grea.

O nouă audiență, la 12 Septembrie, mă face să simt că se continuă campania contra mea: a ajuns la Regele și păcatul meu de a deschide școlile la 1-iu Septembrie, pe care trebuie să-l justific.

Și totuși, la congresul Ligii Culturale în Focșani, o nouă telegramă regală vorbește de munca pe care Guvernul are a o depune pentru țară, ceia ce deschide perspective pentru viitor.

Opoziția se încurajează în această vacanță în care nu i se poate răspunde în față, ca la Parlament. D-rul Lupu vede o „prăpastie” către care duc țara; d. Madgearu, care n'a cer-

celat pentru a-mi spune că Franța, în toate intimitățile căreia ar fi pătruns, nu va îngădui, din cauza trecutului său, pe d. Argetoianu, caracterisează formația ministerială ca „abracadabrantă”, iar d. Mihalache, un om modest, declară că tolerează „baraca” noastră, pe care ar putea-o da jos dintr’o „lovitură de picior”. „Universul” mă presintă din nou ca adversar al Franciei, unde stau să mă duc, și trebuie să-i adresez o scrisoare, pe care „Le Temps” o va reproduce. Și Congresul interparlamentar îmi dă prilejul unor precisări pe care le puteam crede definitive. În străinătate se câștigă contra noastră și Seton Watson, totuși un prieten personal, care, în *L’Esprit International*, califică alegerile noastre ca „o prostituire a metodelor electorale”, care a dat România „în puterea unei coterii cinice și iresponsabile”.

XI.

Noile greutăți budgetare.

Situația financiară se făcea tot mai rea. O nouă și adîncă tăietură în budget, care, cu cealaltă din Iunie, l-ar reduce de la 40 de miliarde la 25, se arată ca absolut necesară. În marea nevoie de a găsi bani fără acel împrumut de care nu vreau să aud, chiar dacă ar fi posibil, ministrul de Finanțe, care plănuiește și o unificare a salariilor, se gîndește a trece o parte din budgetul școlilor la Prefecturi, unde mai sînt fonduri, și la comune; învățătorii cari sînt directori de bancă n'ar mai fi plătiți.

Peste cîteva zile, la 10 Octombrie, d. Argetoianu îmi cere oficial, în scris, „suprimarea claselor puțin frecventate, a școlilor de comerț de la sate și lăsarea în sama comunelor a unei jumătăți din budgetul școlilor primare, restul avînd a fi vărsat de Stat tot comunelor”.

E o măsură la care nu mă pot învoi și, de a doua zi, adresez, Regelui acest memoriu:

„Maiestate,

Ministeriul Maiestății Voastre e preocupat să găsească mijloacele trebuitoare pentru a acomoda sarcinile Statului cu ceia ce-i poate pune la dispoziție o societate greu lovită economic

prin crisa mondială și de mult incapabilă de a susține în adevăr din sărăcia ei o clădire politică atât de grea.

Pentru aceasta colegul meu ministrul de Finanțe mi-a prezentat un program de reduceri care ar trebui adus la îndeplinire imediat.

Cred că el rezultă din consfăturile sale cu Maiestatea Voastră și de aceia îmi permit a expune și Maiestății Voastre punctul meu de vedere, verificat asupra realităților înseși ale țării.

Suprimarea pentru a treia oară a unor școli socotite superflue va fi o grea lovitură atîtor familii pe care măsura le-ar arunca în miserie și desperare, nerămînîndu-li alta decît perspectiva sinuciderii sau a morții de foame. Cu inima împovărată și la această extremă măsură încă aș consimți, îngăduindu-mi-se așume menajamente.

Dar este una care, așa cum mi se prezintă, e impracticabilă și a cărei răspundere n'aș putea-o lua:

Colegul meu îmi vorbise de trecerea unei părți din bugetul învățămîntului primar la comune și la județe. Am întrebat dacă acestea, mai ales comunele, pot suporta această sarcină, și am fost asigurat că județele o pot. Acuma însă mi se cere ca jumătate din bugetul acestor școli să treacă la comune singure, partea Statului trebuind să li fie vărsată tot lor.

Dar cele mai multe comune rurale au bud-

gete ridicol de mici și plata prin primărie ar pune pe învățător la dispoziția primarului incult și aservit politicei.

În loc de aceasta s'ar putea ca anumite venituri ale comunelor și județelor să treacă la Stat, pentru ca acesta să-și poată plăti învățătorii.

Altfel ar fi să se distrugă învățămîntul de basă, pe care Maiestatea Voastră a declarat că-l socoate principalul, și nu eu aș fi ministrul care să presidez la această operă de distrugere.

Dar orice sacrificiu la școli trebuie acceptat numai cînd celelalte Ministere ar face reduceri corespunzătoare.

Legeții împovărate cu funcționari inutili, birourile cu superfluități birocratice, creațiunile făcute cu atîta îmbielșugare la Ministeriul Muncii supt regimul trecut, subsecretariatele inutile trebuie să sufere ceea ce se cere departamentului meu.

O discuție în adevăr folositoare nu se poate face decît într'un Consiliu de miniștri presidat de Maiestatea Voastră, care și-a arătat, la orice prilej, dorința ca, față de un Ministeriu care n'a fost impus de luptele de partid, să aibă cuvîntul hotărîtor.

Îmi permit deci a solicita de la Maiestatea Voastră presidarea unui Consiliu de miniștri în cea mai mare grabă, dacă se poate chiar Marți, pentru ca decisiunile luate de noi să-mi arăte dacă mai pot purta cu conștiința liniștită sar-

cina cu care Maiestatea Voastră a binevoit a mă onora, iar eu am primit-o la anii miei destul de înaintați ca un sacrificiu greu, pe căre-l datoresc Maiestății Voastre personal, pentru care am avut în zile rele și în zile bune atita iubire, și Terii, față de care ca și față de Maiestatea Voastră răspund.

Al Maiestății Voastre prea-supus și plecat servitor.

Ministrul Instrucției și Cultelor, președinte al Consiliului de miniștri.

Vălenii-de-Munte, 11 Octombrie 1931.”

Comunicându-i ministrului de Finanțe aceste observații, întâmpin o nervositate pe care o scu-sează grelele griji care apasă asupra lui, dar care, firește, nu mă face a părăsi punctul meu de vedere: că plata de către comune se poate face, în parte, numai prin organele de Stat. El este aprobat și de Rege.

În audiența aceasta de la 12 Octombrie revin asupra situației guvernului, care nu are a se teme de Parlament, nici de opinia publică sănătoasă, nici de străinătatea informată, ci numai de **intrigile** care neconținut se strecoară și care trebuie lăuate odată ca să putem lucra cu inima întreagă. „Regele trebuie să nu atirne de nimeni, să fie liber. Nici să nu se amestece în viața partidelor, asupra cărora păstrez vechile păreri, dar înțeleg ca el să aibă legături cu ele, trebuind să ajungă cîndva și la un guvern de partid, însă la vremea lui. Până atunci e necesar să

susție Guvernul său, măsurînd ce se dă adversarilor lui... Un Guvern de patru ani ar dovedi că hotărîrile Regelui nu se schimbă continuu. Și slabul Guvern de patru ani al lui I. I. Brătianu a fost un mijloc de consolidare a țerii. Patra guverne bune, dar scurte, nu fac cît un singur Guvern rău. O spun principial. Altfel, cum n'am cerut, nu mă importă plecarea. Dar, rugat, am alte drepturi decît un șef de Guvern obișnuit”.

Din partea sa, Regele, hotărît a nu interveni în lupta pentru șefie din partidul național-țerănesc, pe care vădit îl urmărește în toate acțiunile lui, a aflat de intenția d-lui Iunian de a așeza în frunte pe d. Titulescu: părerile asupra acestuia, reținut zece zile după numirea mea, acoperit de atenții, propus ca ministru de Externe (și n'am putut primi), apoi considerat ca inspiratorul campaniei contra Coroanei până într'atîta încît s'a pus chestia înlocuirii lui, care, lăsînd locul de la Londra tînărului Tillea, ar fi fost însărcinat cu conducerea generală a politicii românești, s'au schimbat cu totul, pentru interese de oportunitate. Cum fusese vorba de schimbări de persoane în Ministeriu și d. Argetoianu credea că s'ar putea face printr'o demisie și o numire a mea din nou, arăt că, orice s'ar avea contra unor miniștri, eu nu pot primi sistemul: „am avea aierul unor pomanagii reconfirmați”.

Situația i se pare însă Regelui astfel încît, de ziua nașterii sale, răspunde felicitărilor Gu-

vernului în acești termeni, cari sînt cei în ade-văr culeși de colonelul Stoicescu:

„Domnule Președinte, am fost foarte viu și a-dînc mișcat de cuvintele calde rostite din tot sufletul și cu toată convingerea. Pentru mine e o mare mîngîiere în aceste zile de grea cumpănă, pentru întreaga omenire, ca și pentru țara noastră, de a vă fi găsit pe d-voastră, cari ați priceput că a governa nu înseamnă a vă face reclamă.

Ar trebui să fie și țara fericită de a fi găsit astfel de oameni, cari înțeleg sacrificiul ce au de făcut în împrejurări atît de grele.

Increderea pusă în voi, unii n'o pot pricepe; istoria nepărtenitoare însă o va judeca. **Și** sînt fericit că în fruntea guvernului stă istoricul erudit, care a scris istoria lumii, acela menit să scrie o pagină de scăpare a acestei țeri.”

Nu știu de ce, peste cîteva ceasuri, se comunică presei altă redactare, aceasta:

„Am fost adînc mișcat de cuvintele calde, rostite din tot sufletul domniei voastre și din toată convingerea d-voastre. Pentru mine este o mare mîngîiere în aceste zile de grea cumpănă, pentru întreaga omenire și deci și pentru țara noastră, de a vă fi găsit pe domniile voastre, cari ați priceput așa de bine că a governa nu înseamnă a se lăuda, ci că este operă de sacrificiu pe care noi toți o am întreprins pentru binele țerii. Increderea ce am pus-o în voi nu este înpărtășită de toți, dar puteți avea mîngîierea că, dacă astăzi unii nu pricep munca ce o depune Gu-

vernul, stați în fața istoriei, care va ști să judece eforturile și faptele domniilor voastre.

D-ta, care ești capul acestui guvern, ești unul a cărui menire a fost și este de a scrie și tălmăci istoria; astăzi aveți cinstea de a fi unul dintre acei cari făuriți istoria în zile deosebit de grele”.

Am arătat că, fiind vorba de plecarea mea la Paris, „aș dori cuvîntul Regelui că nimic nu s’ar schimba în lipsa mea”. Regele mă asigură că, orice schimbare s’ar face, ea nu poate fi decît cu voia mea.

De mult nu avusem o zi așa de bună.

Un Consiliu de miniștri e convocat pentru stabilirea noului budget. El cade în momentul cînd Banca Blank, hrănitoarea atîtor politicieni, cărora nu li cerea împrumutul îndărăt, la rîndul ei nu poate să-și satisfacă deponenții și Banca Națională n’o poate ajuta. Incercarea ministrului de Finanțe de a împiedeca desastrul se oprește la acest refus. Peste sacrificiul de două miliarde pentru salvarea băncilor mari nu se poate merge de sigur. O sută de milioane s’au cufundat în zădar. Consultat, la Văleni, de fratele guvernatorului Băncii Naționale, răspunsul meu e scurt: „Avînd să aleg între deponenți și funcționari, aleg pe aceștia din urmă”.

Cu acest prilej îmi aduc aminte de articolul meu din vară, așa de criticat, în care puneam în perspectivă asemenea rezultate ale jo-

cului nebun cu banul anonim. Și, la 21 Octombrie, găsesc în notele mele: „Ce drepte erau prevederile mele din vară, pentru care presa aservita băncilor a montat o odioasă campanie!”.

De altfel și un membru distins al majorității, cunoscător în chestiunile economice, a arătat, în „Argus”, că nu se mai poate sacrifica mai departe budgetul pentru „asanarea” băncilor. Ministrul de Finanțe însuși îmi declară, la 24 Octombrie, că banca Blank nu mai e de salvat, și regretă numai că băncile nu s’au solidarizat după dorința lui.

În aceeași zi când se termină, în strigătele revoluționare ale d-lui Țoni, congresul de două zile al învățătorilor, cărora în zădar li-am predicat cumișenie, și, a doua zi după ce mareșalul Averescu, care totuși văzuse pe Rege și se pusese, și el, la dispoziția lui, a vorbit la întrunirea partidului său de „Caligula” și a făcut gestul de a demisiona pentru ca apoi, în absența d-lui Goga, care era vizat, să i se facă plăcerea de a i se vota supunere necondiționată, avem Consiliul presidat de Rege pentru budget (26 Octombrie).

El e presintat de ministrul de Finanțe ca unul de „paralizie generală”, pe care-l impun lipsurile încasărilor. „S’a încasat un miliard și ceva la începutul anului; două și ceva pe urmă: trebuiau peste trei. Avem un deficit vechiu de șase miliarde, pe care speră a-l putea reduce la trei”. Dar va trebui să puie în „bugetul ex-

traordinar”, cu venituri extraordinare, rămășițele și cheltuielile neprevăzute. Formidabilele amputări, „armonisarea lefilor”, trecerea la comune și județe a unei jumătăți a salariilor învățătoarești, „curba” pe ale funcționarilor particulari sînt avute în vedere. Propunerea mea ca într’o familie să fie o singură leafă e înlăturată de Regele. Ministrul Armatei a mers până la o reducere de cinzeci la sută.

În așteptarea deschiderii Camerelor, fac drumul la Paris, unde m’au precedat dd. Duca, dr. Angelescu și alții, cari, conduși de ministrul României, vizitează pe oamenii politici, de sigur în calitatea de moștenitori presumptivi ai Guvernului, față de care, în țară, continuă a se menține într’o prudentă rezervă. Explicațiile pe care le dau cu privire la condițiile venirii mele la putere și la convenția, încă neaplicată, cu Germania satisfac. Și presa e deosebit de prietenoasă, din moment ce acțiunea uneltitorilor național-țerăniști nu se poate exercita fără a fi răspinsă. Președintele Republicii asistă pentru întâia oară la o promoție de doctori de onoare. Primul ministru Laval, d. Tardieu se arată foarte prevenitor. Mi se făgăduiește a se ajuta exportul nostru de cereale. Au fost de ajuns cîteva zile de limbagiu sincer și ferm pentru a sparge tot painjeniușul vast de minciuni și calomnii pe care l-au țesut emisarii cluburilor.

XII.

A doua sesiune a Camerei.

La 15 Novembre, Regele fiind încă bolnav de amigdalită, la Sinaia, cetesc Camerelor Mesagiul Tronului, în care se înseamnă numai, pe scurt, măsurile de realizare imediată. Atmosfera e acciași ca în Iulie. Despărțită în atitea grupuri, majoritatea se va regăsi întreagă la vot, iar opoziția, compusă din partide care ne privesc cu bănuială în vederea unei succesiuni pe care unii o socotesc apropiată, va păstra calma atitudine de discuție obiectivă pe care a avut-o în sesiunea extraordinară. Injuriile ziarelor au scăzut: e în aier o oarecare acalmie, care nu strică nimănui.

În Mesagiu s'a anunțat „ușurarea claselor agricole”.

De mai mult timp, prin articole ale d-lor Madgearu și Manoilescu, în conflict de aprecieri și de soluții, ca totdeauna, se agitase chestiunea datoriilor țăranimii, pe care firea aprinsă a d-rului Lupu o vînturase apoi, nu fără scopuri strîmte de partid, în toată țara. Supt Guvernul

mieu, din Bucovina veniau știri rele, cum s'a arătat și mai sus. După o călătorie în Ardeal, d. Valer Pop adusese și el impresia că anume măsurile trebuie luate. Regele însuși pusese în legătură încă de la 12 Septembrie anulului și redeschiderea acestei chestiuni prea mult timp zăbovite. La întoarcerea din Paris, ziarele anunțau, ca o „lovitură” a ministrului de Finanțe, mult așteptata „conversiune”. Bine că nu era făgăduita „iertare a datoriiilor”!

Pasagiul privitor la acest proiect e salutat cu lungi aplause, la care se unesc și membri ai opoziției, singură „Liga” d-lui Filipescu, pe cale să se transforme în „partid conservator”, făcându-și rezerve pe care le crede datorite titlului viitor și tendințelor firești ale unei asemenea grupări. Șefii țărăniștilor sînt absenți, ca și d-rul Lupu, d. Gheorghe Brătianu și aderenții mareșalului Averescu, mai pregătiți decît oricînd de luptă contra Regelui, personal. Neplăcuta afacere a căsătoriei secrete a prințului Nicolae ar avea un substrat în care unii descopăr un complot liberal contra Suveranului, care cu niciun chip nu arată a voi să „ierte” opoziția din Iunie 1930.

De fapt în Parlament băncile liberale arată o mare dorință de harță. D. Tătărăscu va ataca violent Guvernul incapabil, producător de anarhie, autor de legi fără rost, descoperitor al Coroanei. Se cunoaște efectul vizitei la Paris, unde, de altfel, imediat va apărea rivalul, d.

Gh. Brătianu. Marelui discurs de sfidare al d-lui Duca, la 3 Decembre, în prezența statului-major al partidului adunat în tribune, prefer să nu-i răspund. De ce i-aș fi răspuns? Forma o făcuse, și atîta.

Cum era vorba de a se lua față de prinț măsuri pe care eu le judecam intempestive, venisem la micul sfat de la Sinaia cu demisia în buzunar. La plecare, ascultîndu-mi-se cuvîntul, am întrebat pe Regele ce fac cu dînsa. A spus, zimbînd, că „mai bine s'o rup”.

Greutatea financiară se menține. Sînt interpelat de la început cu privire la restanțele învîțătorilor, la „curba” aplicată salariilor preoțimii ardelenе, la Universitățile în lipsă de bani. Funcționarii comerciali agită contra unui impozit al cărui insucces se prezice: deputației lor ajung a-i spune că, la nevoie, vom plăti numai armata și poliția, dar acestora trebuie să li se asigure bune condiții de traiu.

Intrebînd din nou, la 20 Novembre, pe d. Brătiescu asupra motivelor acestor zăbăvi de plată, el îmi răspunde, aproape textual, așa: „Lefile se plătesc greu pentru că înlocuitorii d-lui Auboin opresc, pentru sumele cheltuite în Ianuar-Mart, două miliarde. Ar fi necesară degajarea lor, ca și a sumelor reținute pentru Căile Ferate, care zac poprite fără dobîndă.

„Propun o adunare săptămînală a secretarilor de Ministere. Vorbim și de alte mijloace pentru

a ajuta clasa funcționarilor: așa, de exploatarea ca ansamblu, după același plan, a pământurilor școlare”.

Peste șase zile, altă întrevvedere cu d. Brătescu în chestia restanțelor de lefi și pensii. „Lui și d-lui Argetoianu li-am scris în chestia pensionarilor și profesorilor, cari încep a deveni agresivi, ca unii cari mor de foame. Ministrul de Finanțe s'a declarat de părerea mea că e mai bine a se da acanturi la toți. D. Brătescu lucrează cu comisia pe care a format-o și-mi promite a întrebuința de acum înainte „mandate mici”.”

Un moment situația e îngreuiată și de conflictul dintre ministrul de Finanțe și d. Manoilescu, care nici aiurea nu se mai bucură de simpatii. Toate silințele mele pentru a înlătura o ciocnire sînt zădarnice. Guvernatorul Băncii Naționale, acusal de sabotagiu, refuză să demisioneze și e înlocuit cu d. Angelescu. Campania anunțată contra Coroanei nu se produce însă, cum fusesem înștiințat.

Cu toate aceste măsuri de administrație, ministrul de Finanțe îmi pune în vedere altele, pe care se temea să nu i le saboteze fostul guvernator al Băncii Naționale: „mijloace pentru ca Banca Națională să poată emite hîrtie pentru mai mult de un miliard, cu angajamente de plată în doi ani, punerea la dispoziție a 200 de milioane de la Monopoluri, folosirea redevențelor de la petrol”. El îmi vorbește de marele financiar Mannheimer, de curînd venit în țară, care ar fi

constatat că „România formează, cu Franța, Olanda și Elveția, cele patru oaze de siguranță financiară”, și, dacă se menține așa până în Maiu, el ar fi dispus să ofere un împrumut cu 5%, care nu mă seduce de loc.

În campania național-țerăniștilor se fixează tot mai tare o deosebire. Ea continuă a fi violentă din partea grupului de la Cluj, care nici nu participă la ședințele Parlamentului, încasînd mai mult sau mai puțin diurna, și între a țerăniștilor, vechi cunoscuți, prieteni chiar, cu cari colaborarea e rodnică și nu odată chiar plăcută. La 5 Decembre „i-am spus d-lui Mirto că liberalii d-lui Duca nu pot succeda și nici nematuritatea d-lui Gh. Brătianu, că mareșalul Averescu” — care pregătește în Senat un mare atac contra trecutului ministrului de Finanțe— „e imposibil. De ce nu se împacă ei, țerăniștii, cu un stagiu de doi ani în opoziție, ca să revie apoi pentru patru? Ideia șefiei d-lui Titulescu nu se poate realiza”.

La 18 Decembre vorbese în același sens fostului sub-secretar de la Interne, Armand Călinescu, un pasionat luptător politic, dar și un om de omenie. Ii spun că „s'ar putea evita o crasă de succesiune, național-țerăniștii intrînd în Ministeriu pe rînd pentru ca la urmă să rămîie un guvern de partid”.

La Palat situația Ministeriului pare neclintită, dar legată de conversiune. Adresei Camerei Re-

gele i-a răspuns, la 10 Decembre, cerînd lucrul împreună pentru binele țerii, mai presus de partide și persoane, și votul acestei legi. Din nenorocire, căutîndu-se tocmai asentimentul general, proiectul, alcătuit de sub-secretarul de Stat Radian, e supus unor interminabile discuții, care-i strică armonia interioară, cîtă este, și dau prilej ca fiecare să introducă nuanța care-i convine. Și senatorilor li se vorbește tot așa.

În dorința unei cît mai mari asigurări a legii conversiunii, în jurul căreia s'a făcut ca totul să se învîrte, se zăbovesc alte legi, ca lunga, dar buna lege a drumurilor, presintată de d. Vilcovici, o lege agrară, legi militare, de o urgentă necesitate, și se fac concesii care scad autoritatea guvernului. Astfel la legea plății învătărilor se dau și promisiuni irealisabile. Cînd, la 11 Decembre, opoziția e adusă pentru a da solidar o lovitură Guvernului și izbutesc a demasca motivul pentru care se dă lupta, înștiințînd pe liberali că nu-și pregătise o succesiune a lor și că vor avea surprinderi, ministrul de Finanțe declară, în absența mea momentană, că admite a se căuta de o comisiune din toate partidele fondul care poate înlocui baza comunală și județeană a salariilor. Aceasta permite d-lor Mihalache și Lupu să-și atribuie un merit, care consistă numai într'aceia că s'au luat 300 de milioane de la suma alocată d-rului Cantacuzino, acesta fiind trimis la acel izvor al tuturor despăgubirilor imposibile: budgetul extraordinar.

Și Bisericii unite i se făgăduiește tot așa, fără nicio garanție suma de 30 de milioane, fără a uita o mîngiere de aceeași valoare pentru ortodocși.

Serbătorile Crăciunului se apropie însă și, cu supapa unui moratoriu de două luni, până la 15 Februar, pentru toate datoriile agricole, continuarea discuțiilor privitoare la conversiune se amîină după vacanță. Marii proprietari reuniți în Congres au căpătat asigurarea că și ei vor veni la rînd cu țeranii și, din nenorocire, mulți alții, cari numai pentru îmbunătățiri agricole nu și-au contractat datoriile. Chestia zahărului, ridicată, cu mult talent tînăr, de d. A. C. Cuza, cu veche experiență în acest domeniu, pentru a se ajunge la o reducere de preț, ceia ce aduce protestările violente ale capitaliștilor străini interesați, așa încît trebuie să se introducă, la Senat, frîul unei contingentări a importului printr'un jurnal al Consiliului de miniștri, e primită cu nemulțămire, cu enervare chiar de toți aceia cari văd în conversiune singura rațiune de a fi, singurul folos al Guvernului. Aceiași soartă o are și legea învățămîntului superior votată de Universități, amendată de Senat, reamendată la Cameră, și în care toți caută să menajeze interese mai mult sau mai puțin legitime.

Dar a ne închide în conversiune, aceasta avea o îndoită primejdie: se atribuia unui Minis-

teriu de mari prefaceri în toate domeniile o misiune, oricât de importantă, dar limitată, dincolo de care așteptau, firește, toate competițiunile, și se răpia mult din atenția de fiecare clipă care trebuia cheltuită pentru a face ca noul budget să dea puțința de a se plăti lefii întârziate, din care se va hrăni, suflând partidele interesate, prin oamenii lor de încredere, furtuna de răsturnare. Nu ajungea votarea unor impozite fiscale, de un „rendement” aleatoriu, ca acela al patentelor, al modificării legii petrolului și legea, foarte combătută, a alcoolului.

Călătoria ministrului de Finanțe la Neapole, la Roma, la Paris și la Londra va lăsa și mai mult câmpul deschis pentru intrigi, și Ministeriului de Finanțe, lipsit de un șef de o așa de mare autoritate, va lucra insuficient în lunile acelea de iarnă când încasările se fac cu mai multă greutate. Dar d. Argetoianu întreprindea această lungă și obositoare călătorie pentru a găsi noi mijloace de a sprijini o situație deficitară, de și nu în măsura în care era să se vadă în curînd. La 24 Decembre el îmi arată un plan, care mi s'a părut realizabil, nefiind vorba de un împrumut, imposibil. „Un ajutor dat de Banca Franciei Băncii Naționale, o liberare a Casei Monopolurilor pentru o jumătate de miliard, un deposit de aur pentru anume eventualități și poate, la capăt, cum în Franța s'a îngrămădit atîta aur, servirea de Banca Franciei a couponului, în schimbul unei rate a-

nuale, — acestea toate liberînd două miliarde pe an”.

Se va întîlni, fireşte, şi cu d. Titulescu, dar în numele acestuia Agenţia „Sud-Est” dă o declaraţie „autorisată”, „din cercuri iniţiate”, în care se spune că d-sa nu va căuta pe ministrul de Finanţe, care „il va putea găsi” la Londra, dacă d. Titulescu nu va fi dus la Lausanne, unde-l cheamă declaraţiile lui Bruening. Dar nu e dispus să-şi „acorde” presidenţia unui Ministeriu de concentrare „sprijinit” de d. Argetoianu, ci menţine integral „condiţiile” puse în April 1931. Trebuie să fie cineva orb ca să nu vadă ce fierbe în dosul Guvernului, ameninţat din prima clipă. Un comunicat oficial arată deci că „ministrul la Londra” n'a putut da această declaraţie. „Nimeni nu i-a putut face oferte, Guvernul bucurîndu-se de încrederea Regelui şi de sprijinul tuturor acelor din Parlament cari-şi dau samă de situaţie”, iar acel care a fost desemnat ca vice-preşedinte al Guvernului Titulescu poate spune că n'a cunoscut zisele „condiţii”, Regelui avînd a i se prezenta numai „opinii şi dorinţi”. Cu un articol al lui Pertinax încep în presa francesă atacurile contra d-lui Argetoianu.

De Anul Nou Regele, răspunzînd, la Mitropolie, Patriarhului şi Guvernului, vorbeşte de nevoia în care ne aflăm de a recurge numai la puterile poporului nostru: dacă nu putem schim-

ba cele din afară, pe cele d'inăuntru sîntem stăpîni. In cuvîntarea mea, plină de tristeță, arătasem că înțelegem a fi pentru Coroană un ajutor, nu o povară. Așteptam la aceasta un răspuns care, poate printr'o scăpare de vedere, n'a venit.

XIII.

Pregătirea succesiunii partidului național-tărănesc.

Intr'o convorbire cu un amic al Regelui, îi arăt că Guvernului nu-i poate veni o lovitură decît de acolo de unde în astfel de împrejurări trebuie neconținut să se ție sus prestigiul unui Guvern contra căruia se țese atîtea intrigi. Eu nu pot pleca așa cum pleacă oamenii cari s'au impus voinții Suveranului. „Dacă Guvernul ar ținea patru ani, eu singur aş face loc unui Ministeriu de alegeri, compus din magistrați. Atunci partidele ar fi în așa stare încît s'ar impune regrupări asupra cărora Regele ar avea o mare influență și deci nu i s'ar putea impune guverne de partid”. Aceasta, bine înțeles, o propuneam în cazul cînd nu s'ar fi voit succesiunea propusă țerăniștilor din Regat, oameni cu cari lucrasem împreună și cu cari, în afară de urîtul caracter de clasă al grupării lor, aveau atîtea puncte comune.

Dar, la dejunul din ziua de 4 Ianuar, la Sinaia, nu se atinge niciun subiect politic. Pentru moment e la ordinea zilei stăruința Fran-

ciei și a Poloniei ca să încheiem un nou pact de neagresiune cu Sovietele, de care noi, cari nu credem în onestitatea lor, n'avem nevoie, dar cu care, pentru a face plăcere aliaților noștri, căutăm o formulă care să ne asigure fără a pune în discuție hotarul basarabean.

Și, în cursul aceluiași vacanțe, Hamangiu e luat de o lovitură năprasnică; dintre cei propuși pentru a-l înlocui, Regele alege pe d. Valer Pop, care desemnează ca sub-secretar de Stat pe avocatul Tătaru. După stăruința parlamentarilor basarabeni, uniți într'un „bloc”, cari vreau să aibă un reprezentant în Guvern, și după intervenția chiar a generalului Rășcanu, se numește d. Christu, reprezentantul păturii boierești din Basarabia, și ca sub-secretar de Stat poetul I. Buzdugan, excelent Român, dovedit ca secretar al Sfatului Țerii. Insultele nu-i vor cruța de a doua zi: aș fi recomandat pe Buzdugan pentru a-l căsători cu una din fetele mele!

Niciodată presa românească nu s'a coborât atât de jos. Imi trebuie o extraordinară rezistență ca să mă mențin, cu atita murdărie, pe care legi făcute pentru altfel de societăți o ocrotesc. Aceleași ziare strigă că numirile făcute prin mine sînt o provocare pentru colegul meu absent în străinătate. Din Paris îmi vine numărul din *l'Europe Nouvelle* în care sînt presintat ca un biet „animator” nepolitic, un orator parlamentar și un om prins în multe părți, „elementul pur politic” fiind represintat de d. Argetoianu.

Din partea lor, Ardelenii de la „Patria” atacă pe d. Valer Pop, anunță o luptă pe viață și pe moarte în Parlament chiar, pentru ca să aflăm îndată de duelul între dd. Madgearu și Ioanițescu, de încăierări la club și de apeluri la d. Maniu contra d-lui Mihalache, neacceptat în Ardeal. E tocmai ce trebuie pentru succesiunea cerută.

Ceia ce nu împiedecă marea recepție, neștiută de mine până la primirea invitației, de la 27 Ianuar la Palat a celor decorați cu Ordinul Ferdinand. E repetarea scenei de la Sinaia cu prilejul căsătoriei princesei Ileana. Ziarele, totdeauna bine informate în ce privește intrigile, îmi aduc la cunoștință că se va produce din partea Regelui un nou „îndemn la unire”, din care va rezulta „Ministeriul Național”. Nu lipsește Ardelenii compromiși: dd. Sever Bocu și Romul Boilă. Mareșalul Averescu lipsește: ar fi fost și greu după ce a declarat că se va pune în fruntea poporului care „va intra violent în drepturile sale” și a presintat pe Suveran ca pe noul Nabuchodonosor, care a putut ceti pe zidurile sale amenințătorul „Mane, Techel, Fares”. Opoziția, venită ca să triumfe, aștepta mai mult decît cuvintele Regelui prin care îndemna toate „fracțiunile politice”—calificativul nu place—să se adune în jurul Tronului. D. Goga, care a refusat să se fotografieze cu ceilalți Ardeleni, se întreba ce sens are această întîlnire, cuvîntarea regală avînd numai frase de oca-

sie. Reproduc cuvintele schimbate între Regele și primul său colaborator, în această „soirée des dupes”,—oricum, nu cea mai plăcută pentru mine: „Regelui i-am spus că nu înțeleg această lume care nu-și dă samă că a fi în opoziție nu e o rușine și că, și în acea situație, se poate influența, cum am făcut-o și eu atita vreme, asupra politicii țerii. Regele răspunde că, între oameni și partide, oricare ar fi situația lor momentană, este, și trebuie să fie, o continuă colaborație”.

Presa denaturează a doua zi toate ce s'au petrecut în sara tristelor așteptări, iar cafenelele răspîndesc o listă ministerială cu dd. Duca, Argetoianu, Tătăărăscu și generalul Moruzi.

„Obosit și bolnav, mă hotărâse a cere Regelui să-mi reînnoiască încrederea sau să-mi primească demisia.” Singure puternicele stăruinți ale colegilor miei mă opresc de la acest pas, dar numai pentru moment. În audiența de la 27, aflu că d. Maniu, amintind legăturile sale cu Carol I-iu și Ferdinand I-iu, s'a pus la dispoziția Coroanei.

În această atmosferă e o bucurie pentru mine să aflu de la d. Argetoianu, întors la 28, că a reușit în cele trei puncte ale călătoriei sale: convenția între cele două Bănci, înțelegerea cu Casa Monopolurilor, redevența de petrol; se așteaptă numai semnarea pentru a se avea plata restanțelor și a lefilor, a pensiilor curente. Vom aș-

tepta mult timp această semnare. Ministrul de Finanțe vede și posibilitatea de a contribui la realizarea unui pact financiar Kellogg, universal, a cărui idee a comunicat-o d-lui Tardieu. E foarte satisfăcut de întâlnirea cu d. Titulescu, despre care s'a convins că are în Europa o „situație enormă”.

XIV.

Redeschiderea Parlamentului.

Camerele se deschid la 14 Februar în protestările d-lui Oteteleşanu, amic al mareşalului Averescu, că am zăbovit „dictatorial” atît de mult deschiderea lor. La întrebarea cu privire la doleanţele pensionarilor, cari s’au coborît şi în stradă, contra unui jurnal al Consiliului de miniştri care li-ar fi atacat drepturile, d. Argetoianu trebuie să declare că încasările la contribuţiunile indirecte sînt foarte slabe: e un efect firesc al sărăcirii societăţii.

Totuşi se lucrează la legea învăţămîntului superior, la legea drumurilor, la legile prezentate de noul ministru al Justiţiei, la legea chiriilor. Se menţine aceeaşi bună dispoziţie de lucru împreună. Incercarea de a trezi „chestiuni”, ca aceia a cîtorva tineri Evrei ucişi de grăniceri la trecerea fără paşaport a Nistrului, cad de la sine. Născocirea unui conflict al meu cu Universitatea din Bucureşti pentru că n’am izgonit, fără drept, pe decanul de la Drept, Basilescu, şi n’am permis celui de la Ştiinţe să vocifereze în cabinetul ministerial, altă intri-

gă, merită a câștiga pentru liberali campania la rectorat, al cărui terminus a isprăvit pentru mine, dă bandei de la ziare un nou prilej de minciuni și necuviințe, fără să poată agita o opinie publică mult mai cuminte decât preinșii ei îndrumători.

Nu va trece mult însă și, pentru articole rău înțelese din legea învățămîntului superior, care continuă a se discuta, studenții de la Politehnică, apoi și cei de la Universitate vor fi scoși în stradă, unde află tovarășia, care se putea aștepta, a șomerilor și comuniștilor: se va întrebuița, cu părere de rău, poliția pentru a împiedeca mișcările anarhice și, dacă bunul simț n'ar fi înviat în sufletele unor tineri rătăciți, cari începuseră să atace trupa, aceasta, cu sau fără ordinele pe care nu le puteam refusa, și-ar fi făcut datoria. Un ziar de intelectuali, „Calendarul”, care făcea apologia răscoalei, a trebuit să fie oprit de ministrul de Interne. A îngădui ca, din nou, Capitala României, să fie în prada cetelor anarhice era un lucru pe care mentalitatea de ordine a membrilor guvernului n'o putea tolera. Cînd însă aceiași studenți cari insultaseră și loviseră forța publică au fost îngăduiți să manifeste înaintea Palatului, chiar dacă pe urmă Suveranul a musturat pe conducătorii lor, ridiculi într'un rol odios, credința noastră că avem datoria de a menține buna rînduială cu orice preț și împotriva oricui a trebuit să fie dureros zguduită.

Și contra legii învățămîntului s'au încercat intrigi pe lîngă Regele, căruia i-a fost înfățișată ca neacceptabilă și pentru profesori și pentru studenți, pentru ca Suveranul să-mi ceară retragerea ei, în locul căreia am oferit retragerea mea. Și această slăbire de autoritate se petrecea cînd invalizii, într'un moment de grozavă crisă a Tesaurului, erau aruncați în Dealul Mitropoliei, unde două zile, în amintirea rănilor lor glorioase, a trebuit să-i îngăduim a tăbări.

Cum proiectul conversiunii întîmpină dificultăți, mai ales în ce privește finanțarea— se vorbește de obligații de Stat, impuse, un adevărat „împrumut național”, —întreb, la 10 Februar, pe Regele: ce ar fi dacă proiectul ar cădea, ce situație s'ar crea ministrului care-l apără și șefului de guvern care-l aprobă. „Atîrnă de condițiile căderii, dar trebuie votată conversiunea.” În ce privește noile zvonuri de crisă, Suveranul își afirmă încă odată dreptul de a „lucra și cu opoziția”, dar „nu poate fi vorba de nimic azi. Viitorul nu atîrnă însă de mine, ci de împrejurări. Se poate să mă despart de oameni cari-mi plac și să primesc pe alții pentru cari n'am nicio simpatie. Dar ce continuu să doresc e un Ministeriu de coaliție... Pentru moment n'am pe nimeni în vedere. E crezul meu, d-le profesor” (așa i se va vorbi și d-lui Valer Pop).

Și eu doresc Ministeriul de coaliție, în care declar că nu cred, dar nu pentru dînsul, ci pentru

recăpătarea libertății mele, care se înăbușă, siguranței mele de drum, care s'a pierdut. Cer alta: să plec în condițiile potrivite cu vrista, demnitatea și serviciile mele, cu ce s'ar mai putea aștepta de la mine. Că legea administrativă, care „ar putea produce nemulțămiri”, e trimisă la „Ministeriul de concentrare”, e destulă indicație pentru mine. Cum deci sîntem pentru conversiune, numai pentru dînsa, rog să se treacă Preșidenția de Consiliu asupra d-lui Argetoianu, căruia i s'ar crește astfel autoritatea; dar Regele n'o admite.

XV.

O nouă „crisă“ inutilă.

A doua zi „Curentul” aduce darea de samă a audienței mele, cu însăși reproducerea cuvintelor regale, și se anunță apropiata sosire a d-lui Titulescu. Ceia ce aduce demisia mea, până acuma cu alita greutate de suflet zăbovită. De și d. Argetoianu e însuși atins de veșnicele audiențe de oameni politici, care fac să se acrediteze părerea că este o continuă crisă, el stăruie să amin o zi presintarea demisiei; ceia ce nu pot să-i acord. Dar Regele o restituie.

Din nou, pentru a treia oară, deci, e nevoie de o întărire pentru un Ministeriu căruia atît de des i se sună clopotele după ce i se încredințase o misiune așa de mare și așa de grea. Numai, seara, într'un discurs la serbarea societății de radiofonie, cîteva cuvinte pentru mine, care nu sînt tocmai garantarea unei politice atît de amenințate. Și aceste frămîntări inutile — d. Titulescu, care n'a întrebat de altfel pe nimene, n'ar fi fost chemat, ci ar fi cerut el o audiență— în momentul cînd mareșalul Averescu publică un articol, cu alusii transparente, despre căde-

rea lui Cuza-Vodă și altul despre sfârșitul regelui Ludovic al Bavariei.

În vizita sa la mine, d. Titulescu își arată adîncă nemulțămire pentru politica externă a României, în chestia armamentelor, a Sovietelor, a conferințelor europene. Soluții nu dă: „să le afle cine a încurcat”. Nu se poate zice că o asemenea conversație e lipsită de francheță. În audiența de la 16 Februar aud din gura Regelui aceleași critice.

Trebuie să aduc deci din nou înaintea toată situația. „Spun că am trecut peste fasa de desgust de acum cîteva zile. În Ministeriul de concentrare nu cred. Oamenii nu pot lucra împreună. S'ar pierde basa de acum pentru a nu o mai putea relua, și s'ar ajunge la un nou eșec. Nu se pot plasa mai multe clientele: una singură, a d-lui Argetoianu, care a făcut, face și va face politică, ni cauzează destule neplăceri, cu numiri nepotrivite de prefecti și risipă. „Șefii” nu sînt șefi, ci unelte ale clientelei respective.” Arăt toate motivele de plîngere ce am contra d-lui Titulescu. Camerele de acum pot da supt conducerea mea încă lucru bun. „De disolvare să ferească Dumnezeu Coroana! Cine ar presida „alegerile libere”? Ar ieși numai extremiști, de stînga și de dreapta”. Tratat, de luni de zile, „ca un cîine turbat”, s'ar putea să nu-mi aleg tovarășii, și față de noul Guvern voiu fi fără cruțare”.

Cu țerăniștii, în anume condiții, s'ar putea lucra, dar nu cu d. Maniu, „născut președinte de republică”; „Nu e un conflict între un om politic și Rege, ci între doi șefi de Stat, dintre cari unul n'a putut reuși. E tot numai reminiscențe revoluționare și idei abstracte ungurești”.

Regele isprăvește prin a constata că „pentru moment n'are ce pune în loc”. Și d. Argetoianu ajunge a dori o lămurire față de atitudinea d-lui Titulescu. I se dă același răspuns ca și mie: „nu e alt Guvern la îndemână”. Cerînd, ca și mine, o întărire, i s'a propus un Consiliu de miniștri presidat de Rege, care să-i aprobe politica în chestia conversiunii.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Consiliul se ține la 19 Februar. Ministrul de Finanțe declară că renunță la împrumutul forțat, pentru care s'au declarat numai două mici grupări; finanțarea rămîne deci pe Decembre, cînd va fi poate negociabil un împrumut sau se va ridica prețul cerealelor. Până atunci se vor prelungi cambiile. Reservîndu-mi a vorbi la urmă, declar însă din capul locului că „orice măsură a ministrului de Finanțe, aprobată de Regele, va fi sprijinită de mine, oricare mi-ar fi părerile, cu toate mijloacele mele și cu toată influența ce o am asupra unei mari părți din membrii Parlamentului”. Unii miniștri fac observații de detaliu, d. Șișești propuînd moratoriul, pe care d. Argetoianu-l găsește periculos. Generalul Amza, care vorbește și ca vechiu

agricultor, afirmă că s'a mers prea departe, căci și clasa mijlocie e demnă de interes.

Luînd cuvîntul, observ întăiu că zăbovirea finanțării scade guvernul. Cum unii colegi au vorbit de posibilitatea altui guvern la acea dată de Decembre, accentuez că, dacă noi sîntem un simplu *intermezzo* între guverne de partid, nu trebuie să ni se îngăduie a ridica o astfel de problemă, dar, dacă ni s'a îngăduit, să ni se lase orizont. Zăbovindu-se finanțarea, chestia în sine e rezolvită, și pentru partea a doua se pot face cercetările care au lipsit, cum au lipsit acelea privitoare la împroprietărire. Fac istoricul chestiunii, de la polemicile prin ziare între dd. Madgearu și Manoiilescu, doritori fiecare de succes personal. Statisticile de basă nefiind aceleași, nu se putea ajunge la niciun rezultat. In Septembrie 1930 mi-am arătat public părerea. Cercetarea la fața locului. Unde sînt cămătari, ca în Bucovina, în Moldova-de-sus, în Maramurăș, mai puțin în Basarabia de Nord, apoi în Gorj și, dacă se vrea, și în Dolj, în Romanași, ajutorul e indispensabil. Trebuie lovită apoi falsa bancă populară, nu tipul Rafaisen, pe care-l recomanda răposatul om politic bucovinean Gheorghe Popovici și pe care Sașii îl au. Pentru băncile adevărate, depinzînd de cele mari și influențînd creditul țerii, e altceva. Aici trebuie o discriminare atentă, printr'o comisie cu drept de arbitragiu, la care pot participa administrația și justiția. Ministrul de Jus-

țiție, care cunoaște așa de bine Ardealul, să înceapă a lucra acolo. Multe creanțe vor cădea și finanțarea va fi ușurată.

Observ că de conversiune nu s'a vorbit până în Octombrie trecut. Spusesem într'un interview dat, la Paris, ziarului *Figaro* că, Statul fiind stîngaciu, trebuie lăsat și organismului să-și închidă rănile, ajutîndu-l numai, în loc de a-și pune degetul între cele două margini. La întoarcere, am găsit proiectul gata făcut.

Total neconsultat, l-am lăsat în sama ministrului de resort și a comisiunii pe care o formase. El a crezut bine să se sprijine în această măsură pe partide, dar ele nu înseamnă decît un număr mic de oameni fără legături adevărate cu țara, unele ori populari printr'o demagogie ale cării rosturi sînt încheiate azi, cînd nu mai au ce oferi. D. Argetoianu le-a crezut sincere, pe cînd, de fapt, a fost un continuu amestec de intrigi și de demagogie. Acum își poate da sama că era nevoie de o acțiune răpede și cu autoritate.

Retragerea financierii va aduce atacuri din partea ziarelor. „Orice ați face”, zice Regele. Dar nu-mi pasă, ca unul care, după ce, în tinereță, Delavrancea îmi recomandase carapacea, mi-am făcut una de pot trece azi camioane peste dînsa.

„Așa vorbește omul cel mai prost, în aceste chestiuni, din Țara-Românească, dovedind că poate fi și el util.”

Un al doilea Consiliu presidat de Rege se adună la 22 Februar pentru a discuta nevoile armatei; rezultatul e cel care se putea aștepta: ni lipsesc mijloacele și nu le putem măcar prevedea.

Și, în acest timp, presa, fixînd data cînd se va forma Ministeriul Titulescu, răspîndește zvonuri în ce privește nu știu ce primejdii care amenință România și pe care numai instalarea acestuia le-ar putea înlătura. Sînt fideli ziarisții cu oamenii amabili! Numai plecarea, la 22, a salvatorului pune capăt acestei agitații zădarnice, ce se adaugă la frigurile conversiunii — ambele venite fără știrea mea —, care mișcă isteric o țară în momentul cînd se înrăutățește zi de zi situația financiară, cu salariile neplătite, mai ales la corpul didactic și la cler, care, socotit că poate trăi singur, amenință, în Munții Apuseni, cu o duhovnicească grevă.

Enervarea național-țerăniștilor la discuția contractului suedes pentru șosele este așa de mare, încît fostul ministru M. Popovici apucă de gît și lovește, în plină Cameră, pe acusatorul său. E un articol senzațional, care înlocuiește pe acela al întrevederilor de toată ziua și de toată noaptea ale d-lui Titulescu, interesantul om de societate despre care Keynes ar fi spus: „He talks two much” („vorbește prea mult”).

Cineva din apropierea Regelui îmi arată lungul șir de pretendenți la presidenția Consiliului cari și-au și presintat titlurile Regelui.

Eu mențin, față de d. Sever Dan, venit la mine, în ziua de 3 Mart, pentru afaceri particulare, ofertele mele: succesiunea mea, la vremea ei, poate fi luată numai așa, odată ce Regele nu vrea, hotărît, pe liberali, în chip normal și liniștit. Aceasta mă va face să apăr în Senat pe d. Vaida față de acușările părintelui Lupaș că ar fi fost unul din ultimii sprijinitori ai Austriei muribunde; recunoștința, firește, va lipsi. Vom ajunge să cruțăm după putință în discuția din Cameră pe domnul nepot Boilă.

Tot așa am vorbit, în aceeași lună Mart, și d-lui Potîrcă. D. Argetoianu, bănuind un „pact” cu dîșii, vorbește de demisie.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dar atenția publică e solicitată acum de d. Goga, aproape deslipit de mareșalul Averescu, pe tema credinții față de Rege — o, cînd era la putere partidul și prințul n’avea voie să apară la graniță!— și care în curînd va rupe punțile și, neputînd avea cu dînsul pe toți cei rămași în jurul titulaturii de Partid al Poporului, va crea, el, intelectualul rafinat, dușman din temperament a ceia ce se chiamă „popor”, amatorul de dictatură, care nu e de talia sa ca om politic, un partid național-agrar. Mulți se aruncă în această corabie, care anunță că sosește cea d’întăiu.

Cumintele liberal Al. Lăpedatu, odată un prieten politic al meu, pînă l-a cucerit personalitatea lui Ion Brătianu, îmi spune, la Academie: „Un Ministeriu de capriciu ar fi un de-

sastru. Nimeni nu l-ar suferi. Iar alegerile ar pune țara în primejdie. Pentru Coroană d. Goga era mai util lângă mareșalul Averescu, pe care-l putea influența. Acuma, d. Averescu, cu sau fără veleități republicane, va concentra toate nemulțămirile”.

Regele a felicitat pe noul șef de partid. Ba mai e vorba și de un Ministeriu presidat de generalul Cihoski, care a demisionat de curînd, luîndu-și locul de senator de drept. „Un ziarist american îmi spune că atîta intrigă e contra noastră, încît el, care a fost de patru ori la noi și ni poartă simpatie, nu poate strecura o noliță care să ni fie favorabilă. I se pare și lui că prea se scaldă fiecare om politic român în apele străinătății”.

Toți acești oameni, împovărați de o clientelă numeroasă, care se cere hrănită, și lipsiți de orice soluție, de și fiecare pretinde că o are — poetul Goga, în primul rînd, una mare și misterioasă—, se îngămădesc la o situație pe care o arată în toată cruzimea ei declarația tristă pe care mi-o face, la 11 Mart, d. Argetoianu: „Incasările merg așa de slab încît abia am putut găsi azi 200.000 de lei”. Imi spune peste patru zile că, și față de zvonul unui guvern țărănist, după conversiune, zvon care sperie pe d. Duca, bine informat, va cere un Consiliu presidat de Rege ca să arate gravitatea situației financiare și să propuie un plan de presintat d-lui Tardieu, de care e sigur.

Iar ziarele se ocupă pe larg, cerînd guvernului o decisiune pe care a și găsit-o, în ajunul primei plecări în străinătate, d. Mihalache, de planul d-lui Tardieu, care, pentru a opri Austria, ruinată, de la Anschluss și pentru a cîștiga Ungaria fără a-i satisface poftetele teritoriale, propune o Uniune Dunăreană în care am fi doi faliți declarați, un Stat care cu orice preț, neplătindu-și funcționarii, rămîne loial față de creditorii săi, și Cehoslovacia, bogată prin toată moștenirea industrială a vechii Austrii și printr'o administrație model. Cum ideia n'a fost primită decît cu un sentiment de mîndrie națională jignită, iată încă un motiv pentru a fi presintat ca dușmanul ireductibil al Franciei, deși se așteaptă de acolo un ajutor, indispensabil în concepțiile ministrului de Finanțe, care, om de concepții largi și de vederi optimiste, privește peste planul modest al *reducerii Statului la puțințile societății*, singurul pe care-l am, singurul pe care în conștiința mea îl judec bun.

Mă lămuresc asupra noii acțiuni începute, cu perspective care se cred favorabile, din audiența pe care o am la Regele în ziua de 16 Mart, cu d. Argetoianu. Acesta „a arătat la ce se reduce încasările, care sînt desastroase”: jumătate din ce au fost anul trecut. Trebuie făcut ceva, dar ministrul de Finanțe nu crede că se poate ataca budgetul fără desorganizarea serviciilor; nu se poate tăia nici de la armată, și Regele întreprinde pentru a spune: „neplata ofițerilor nu e

încă periculoasă, dar poate fi". Expunerea d-lui Argetoianu continuă: „Rămîne datoria publică: o treime din budget. Cum Ungaria, Grecia au făcut represintații la Paris și Bulgaria e pe cale să le facă, el crede că s'ar putea amîna amortisările, *poate* și plata cuponului. Dar înainte de aceasta s'ar cere Franciei să aibă față de noi, din bogatele ei deposite, atitudinea avută față de Iugoslavia. S'ar putea încerca, pentru aceasta, și la Societatea Națiunilor, pentru verificarea situației noastre". Regele primește, dar pune condiția, grea de acceptat, ca, atunci cînd va fi vorba de măsuri, să se consulte și șefii partidelor, a căror influență asupra sa devine deci din ce în ce mai mare, ca o obsesie, ceea ce ni taie orice putință de a lucra cu curaj. Chemînd din nou pe d. Brătescu pentru lămuriri, el dă știri mult mai optimiste decît ministrul său: „Avem numai un deficit de peste un miliard; în ultimul timp ar fi mai bine". Dar aceasta nu mă liniștește. Corespondența mea, pe care o cetesc răbdător și dureros, îmi arată ce infern e în lumea salariaților fără plată, infern din care pleacă împotriva mea și a familiei mele blăstăme pe care nici într'un chip nu le merit. Ce-ar fi dacă, pe lîngă toate, am avea de hrănit și o bogată clientelă de club?

La 21 Mart merg deci la Regele, care nu vrea o crisă ministerială, cu ministrul Armatei. „Arătăm starea hranei soldaților; furnisorii sînt neplătiți. Regele aprobă rechizițiile, dar

cu socoteală și cu plata în rentă măcar a acelor furnisori. Mă înțeleg cu generalul Amza pentru adăugirea pe lângă administrațiile financiare a unui Consiliu represintînd armata, magistratura, școala.

În fața acestei situații aproape desperate, căci planul ministrului de Finanțe nu are altă basă decît impresia unei simpatii personale din partea președintelui de Consiliu frances, el însuși amenințat, la alegerile apropiate, de puternicul curent de stînga, și în vuictul de pietre și cio-mege al studenților puși la cale — unii, grupați în „Cetatea Universitară”, se vor oferi d-lui Goga, — se votează la Cameră în ziua de 23 Mart, cu învoirea tuturor partidelor, afară de conservatori, chiar a celor cari, ca liberalii d-lui Duca, trataseră guvernul de „incapabil”, conversiunea. Pentru ministrul de Finanțe, care a făcut din ea basa viitoare sale politici — va întemeia, după cădere, o Uniune Agrară—, e o ultimă mare mîngiere.

În această dispoziție momentan optimistă, d. Argetoianu îmi declară, a doua zi chiar după succesul proiectului atît de mult desbătut și atît de esențial—și de rău — schimbat, că „e contra rechisițiilor, pe care nu le îngăduie legile, dar va găsi banii trebuitori pentru trupă”.

Pentru moment e vorba de prelungirea sesiunii parlamentare, de schimbarea legii electorale cu părăsirea primei, ceia ce nu mulțamește pe toată lumea și mai ales cercurile

hotărîtoare. Toate acestea cad pentru mine pe planul al doilea față de chestia, urgentă, a lefilor. La 29 Mart rog pe ministrul Armatei să vie la mine. „El îmi spune că s'au trimes de două ori cîteva milioane la Cernăuți, unde știam că situația e rea. Generalul Partenie, secretarul-general, se ocupă de aceasta. Situația nu e așa de disperată”. Chemat și el, d. Brătescu „asigură că se vor face cele de nevoie. E adevărat că pentru cupon s'au pus de o parte sume foarte însemnate, care poate vor trebui atacate. Se pregătește și un proiect de ușurare în domeniul funcționarilor. Il rog să treacă pe la d. Argetoianu pentru a-mi aduce mai multe lămuriri.”

Cluj / Central University Library Cluj

Acesta însuși vine pentru a-mi spune că până la jumătatea lui April armata va avea și hrana și lefile, oprindu-se deocamdată alte plăți”. Iar d. Iunian, disidentul național-țerăniștilor, face un discurs în care recomandă, ca și d. Nae Ionescu, în „Cuvîntul”, neplata cuponului, dar, firește, și un guvern de coaliție. Originea acestor două idei se descopere prea lesne. Alt simptom e că, în aceeași zi, la Cluj, d. Vaida își adună partisanii pentru a fi uns „șef al Ardealului și Banatului”, supt conducerea d-lui Maniu, șef suprem, dar e dulce față de Regele, iar pe d. Goga îl atacă, dar fără violență. „Totuși, la 30 Mart, Suveranul, fără a fi sondat din nou în această privință, mă asigură că „a moștenit de la tatăl său să nu schimbe

pe nimeni care-și face datoria, pe miniștri ca și pe ceilalți”.

Încă din acest moment sînt înștiințat la Cameră că „se gătește o manifestație a învățătorilor asemenea cu a studenților”. Deocamdată aceștia, cari vor fi strînși prin pericolul de a-și pierde anul, sînt puși să manifesteze pentru reapariția ziarului „Calendarul”. Se aduc pentru revendicări imposibile și cei de la Electro-Tehnică. Agitația se întinde asupra ipotecaților, cari cer să fie liberați și ei ca și agricultorii. Invalizii au și venit la rînd. Și se va vedea cazul, unic, al unui ministru care va îndemna pe Rege să intervie pentru a se opri legea învățămîntului superior, „neplăcută și profesorilor și studenților”. La cererea de a o opri, trebuie să răspund, la 4 April: „Incepe a-mi fi greu. Partidul nu am. Am numai prestigiul meu personal, și acesta e singurul lucru pe care nu-l pot jertfi Maiestății Voastre”. Peste două zile însă obiecțiile vor reveni, într'o formă și mai dură. E vorba chiar de un refuz de promulgare. „E ceva mai ușor: să caute Maiestatea Voastră un ministru mai inteligent”. Dar, la capătul atîtor schimbări, va veni Guvernul care va face din Regele care-și arată părerea și voința, cum l-am dorit, Regele strict constituțional, care „domnește și nu guvernează”. Ideia de a veni cu o lege, pe care mi-o cere Sinodul, pentru învățămîntul religios, e amînată. În notele mele cetesc: „E sigur că se pregătește o lovitură” (d. Argeto-

ianu-mi va vorbi a doua zi (de remaniere); și alte influențe vor fi mobilizate pentru aceasta. „Și mă simt așa de scăzut în situația cui servește...”.

D. Duca pare să aibă din nou speranțe. De aceea, la 8 April, vine la Cameră ca să-mi „arunce o mănășă” pe care declar că n’am de ce o primi. Dacă nu mai vrea să fie „occidental” față de Guvern, aceasta-l privește; sîntem pe banca ministerială ca să vedem lucruri de tot felul. Retragerea concursului, care mi se anunță, n’are sens pentru că n’am cerut acest concurs niciodată.

E începutul unei vehemente campanii liberale în tot largul țării, dar acei cari au decretat-o nu-și dau samă că lucrează pentru „regele Prusiei”.

XVI.

Un ultim moment de optimism.

Deocamdată revenirea tristei chestiuni a prințului Nicolae, pe care o potolisem odată, și o potolesc și acum, cu discreție, pune din nou pe Suveran față de Ministeriul său într'o situație care nu îngăduie schimbările imediate, oricât ar fi fost de dorite. Aflu la 10 April, din gură autorisată, că au căzut toate trei planurile: Guvern Duca, Guvern Maniu, „aventura”. Ni se va cere o remaniere, adecă înlăturarea sub-secretarilor de Stat inutili — rămîn, ca utili, amiciei d-ului Argetoianu— și a noului ministru basarabean. Mă voiu pleca înaintea acestei dorinți, ca înaintea multor altora. Vom face să se voteze și legea Consiliului economic, și aceia a subsecretariatului aviației, și aceia a decorațiilor. Dar invitațiile la dejun, audiențele șefilor opoziției continuă.

În această nouă situație, ministrul de Finanțe e mai optimist decît oricînd. La 17 April el îmi spune că „are vești bune din Paris. O comisiune cu d. Rist va veni să cerceteze finanțele noastre în vederea unor amînări de

plăți. Atmosfera în cercurile franceze continuă a fi favorabilă. Se va vedea dacă e cazul de a se aduce păsuirea în fața Societății Națiunilor”.

D. Rist, o veche cunoștință, de care sînt legat și prin amintirea socrului său, iubitul meu inițiator în studiile istorice, Gabriel Monod, mă cercetează la 25 April. „Cînd îi fac aluzie la alt fel de a ieși din grozavele dificultăți financiare, el ridică ochii în tavan și face discrete semne de denegație. Nu se poate cere neconținut de la „bas de laine” frances. Își înțelege misiunea numai în ce privește scăderea cheltuielilor, unită cu o mai bună percepere a impozitelor. Față de anul trecut, avem numai 800 de milioane mai puțin la încasări. Datoria publică e doar 18/20% din budget. Am sta mai bine decît înainte de războiu! Se plînge că datoriile mari au fost trecute, de formă, la budgetul extraordinar. Cînd îi vorbesc de funcționarii neplătiți, îmi face socoteală de cît datorim profesorilor francesi. Cei ce nu plătesc vor vedea urmările. Răspund că orice e mai bine pentru creditori decît să-și omoare clientul”.

Deocamdată îndeplinim cererea de a opri intrarea valurilor străine, ca să se împiedece nebuna sete de aur străin.

Comunicîndu-i această conversație d-lui Argetoianu, d-sa își menține optimismul. „Se va putea trece întru cîtva de acest punct de vedere. De altfel e mai bine și presiunea creditorilor pentru reducerile budgetare. Vom avea control,

dar și acesta ni-ar putea folosi la ceva". De sigur, dacă vine la putere în Franța stînga, cu un Caillaux la Finanțe, situația noastră ar fi mai grea, dar el se sprijină pe prietenia d-lui Piétri, dacă acesta ar lua departamentul. Necesitatea controlului, care mă umilește adînc, o recunoaște ziarul „Cuvîntul” și d. Gafencu, fost sub-secretar de Stat național-țerănesc în „Argus”. Toate ziarele de opoziție sînt la picioarele creditorilor.

Dar pînă atunci îmi sosesc neconținut plîngerii de neplată ale învățătorilor, mai ales din județele Severin, Odorheiu. La Deva a fost asediată Prefectura. La Brașov se agită funcționarii. Ceia ce se trimete Prefecturilor e cu totul neîndestulător. Scrisorile de insulte ale aceluia cari nici nu cunosc situația, nici nu pot înpărți răspunderile, se fac tot mai dese.

În timpul tristelor Paști găsesc la Sinaia pe colegul meu de la Finanțe scriindu-și raportul către d. Tardieu. D. Argetoianu observă cu dreptate că pe d. Rist îl interesează numai o parte din această dramă: creditorii, bancherii. Ce se va face cu grelele rămășițe ale noastre din 1931 nu-l privește. Vrea plata integrală a couponului. Pe cînd ministrul român speră acoperirea aceluia datorii printr'un cont pe care ni-l ar face Franța în sarcina veniturilor viitoare. Dar îl preocupă mult și chestia remanierii, care

pentru mine nu presintă interes. Se gîndește că Externele ar putea fi reunite cu Finanțele, ele înseși legate, poate nu fără desavantagii, cu Internele.

O rază de bucurie și de încredere o aduce, în această gheenă întunecată, pe care o străbat fulgerele unei demagogii care, presintînd „salvatorul”, „ultima rezervă a țerii”, vorbește de cucerirea Bucureștilor, de „adîncurile pămîntului” și alte exagerări romantice, reușita serbării de Zece Maiu. Mareșalul Palatului îmi aduce un portret al Regelui cu aceste rînduri: „Iubitului meu președinte al Consiliului, după un an de guvernare în zile grele”.

XVII.

Ultimele constatări budgetare și gestul de om onest al plecării.

Cîteva zile după acest ceas de bucurie, la vederea unei armate refăcute de Suveran și însuflețite de cea mai deplină ascultare și de cel mai cald devotament față de dînsul, d. Argetoianu, în dubla sa calitate ministerială, adună, în prezența mea, pe prefecți pentru a-i îndemna să activeze încasările. „Li arată cum am asigurat cuponul chiar și pentru viitor. Se vor căuta posibilități de a trece la comune ca primari și perceptori pe învățătorii prisoselnici. Din partea mea li spun că ei, depinzînd de toate Ministerele și represintînd Statul integral, au prestigiul lui de păstrat cu orice preț și li cer să-mi dea informații locale despre școli și corpul învățătoresc.” A doua zi arăt Regelui intenția mea de a nu se mai numi noi învățători în acest an.

Dar evenimentele își urmează acuma cursul, pe care nicio bunăvoință nu-l poate împiedeca. Nicio bunăvoință, decît, în lipsa înțelegerii din partea acelorora cari vorbesc țerii și în numele

ei, acea încredere deplină a Suveranului, care, mie personal, îmi lipsește de prea multă vreme și fără care nu se poate domina o astfel de situație

Raportul d-lui Rist, care critică toate gestiunile financiare de la stabilizare încoace și, refusându-ni orice concurs, ne trimete la tehnicienii de la Geneva pentru sfaturi de reorganizare, e urmat de declarația d-lui Tardieu, transmisă prin ministrul nostru la Paris,—și nu numai Guvernului—, că trebuie să ni refacem o reputație „compromisă” prin adevărate „aventuri” (conversiunea). Prevederile d-lui Argetoianu nu se adevăriseră.

Cînd, la 21 Maiu, cu prilejul serbării de la regimentul de pionieri, întreb pe Regele unde se duce pentru vară și la ce dată, răspunsul este că aceasta „e în legătură cu situația politică”. Nu era greu să se interpreteze și față de situația internă această mărturisire. In notele mele însemn la această dată: „Ce bucuros aș fi de liniște!”.

Serbările de la Sulina, unde se inaugurează, la 23 Maiu, lucrările recente ale Comisiei Dunărene, pun chestia guvernării între margini precise, dincolo de care nu mai înțeleg, cu niciun preț, a trece. Pe vapor „arăt Suveranului că, după informațiile ce mi s’au dat chiar acum de ofițeri, armata nu e plătită cu lunile, ofițerii avînd datorii de peste 100.000 de lei fiecare.

Declar că așa nu mai pot. În același timp însă schițez un program care cuprinde: imediata plată integrală a armatei, reducerea lefilor pe jumătate (potrivit cu costul redus al vieții), înlăturarea funcționarilor de prisos. Regele aprobă”, rămânând că măsuri în acest sens să fie luate. La Ministeriul de Finanțe, pe care-l recunoaște că a fost până acum total autonom, „dictatorial” (exemplul îl dăduseră dd. Madgearu și M. Popovici), se va lucra de azi înainte după indicațiile mele.

Indată ce mă întorc și consult pe dd. Amza și Brătescu, fac Regelui un memoriu în șapte puncte, care cuprinde și alte măsuri, ca plata în ordinea averii și greutăților de familie, revisia pensiilor și stabilirea unei singure lefi de familie. Dar, la primirea în gară a Suvranului, care se întorcea de pe Dunăre, ministrul de Finanțe, căruia-i comunic dorințele mele, tăgăduiește că aceasta ar fi situația; ofițerii *sînt* plătiți, doar furnisorii nu. Generalului Amza îi spune că totul e opera unor nemulțamiți pentru anume mișcări în oaste. Se arată de un optimism care răspinge toate realitățile, chiar acelea pe care mi le va striga, într'un „congres” cu nemai pomenite acușări și insulte, cu îndemnuri contra Regelui și cu îndreptări către comunism, un număr de energumeni din învățămînt, exaltați de ambiții fără iriu.

La 26 Maiu, ne presintăm Regelui, eu și ministrul de Finanțe. „Regele, cu hotărîre în glas,

declară că nu admite, mai ales, neplata armatei, pe care din nou d. Argetoianu o tăgăduiește. El amintește ce i-a spus colonelul din Tulcea, care a dat din banii săi; așa i s'a confirmat și de aiurea. După întrebarea ministrului Armatei, Regele adaugă că, în orice cas, ordinele ministrului nu se execută la Finanțe ori acreditivele nu sînt respectate de administratorii financiari cari ieau mită". Cînd programul mînu, cîmas la Palat, Regele-l acceptă ca „basă de discuție". După ce-i arătasem că, după cîtă popularitate am jertfit, sînt gata să-i arunc supt picioare și restul, el declară că nu numai în trei se pot hotărî lucruri atît de grave. Va fi deci un Consiliu de miniștri regal în cîteva zile. Inainte de plecare declară că, dacă e vorba de un împrumut la Liga Națiunilor, el s'ar încheia supt alt Ministeriu". Jos, ministrul Armatei îmi vorbește de cele patrusprezece miliarde care-i sînt neapărat de nevoie.

Peste cîteva ceasuri glasul de asigurare al d-lui Argetoianu se aude din nou. S'a recunoscut la Ministeriul Armatei că au rămas doar 60 de milioane neplătite¹⁾ și nemulțămirea ce se arată are motive personale și politice. Dar generalul Amza, menținîndu-și afirmațiile, anunță că „va chema pe comandantii de corp și-i va prezenta Regelui".

La 30 Maiu, cum, în legătură cu saturnalele demagogice de la congresul corpului didactic, în care se votează o moțiune care aruncă în

fața ministrului desprețul celor adunați — profesorul universitar Bănescu, fost elev al meu, mă trimete la Fanar, iar inocentul filosof Marin Ștefănescu apare ca Isus—, presa vorbește de o audiență a agitatorilor la Rege, declar în scris că primirea lor ar aduce demisia mea. Mi se răspunde că audiența n'a fost cerută și că ea nu s'ar acorda fără consultarea mea.

La 31 Maiu, după ce pregătisem din partea mea, cu consilierii Ministeriului, un întreg program, care mai reducea un miliard și jumătate de la Instrucție, dînd școlii rurale o basă financiară autonomă prin buna exploatare a terenurilor școlare și prin monopolul recvisitelor în folosul învățătorilor, prin trecerea asupra lor a salariilor primarilor rucali,—Consiliul hotărîtor.

„Regele îl deschide, arătînd după un discurs scris că, precum vechii Voevozi chemau, la vremuri grele, Divanul, așa își chiamă sfetnicii azi pentru a găsi soluția care să permită plata lefurilor și pensiilor și îndeplinirea datoriilor Statului care a contractat angajamente precise față de funcționarii săi.

Declar că, oprit până acum de a cunoaște situația reală a Finanțelor, n'aș putea merge fără ca acest sistem să se schimbe. Regele obiectează că „în decretul de numire însuși mi se acorda acest drept care este și o datorie”. Trebuie să opun însă că se cunosc condițiile în care am primit puterea. Atunci, din parte-i, Su-

veranul amintește garanția recentă pe care mi-a dat-o”.

După discuția între ministrul Armatei și acela al Finanțelor cu privire la lefi, ieau cuvântul, arătând ce reduceri aduc la departamentul micu, resum programul de reforme pe care l-am prezentat în scris, și colegilor, cari se raliază la vederile mele, și promit reduceri analoage, cum o face și d. Argetoianu, Ministrul de Finanțe adaugă însă și alte resurse: și aceia de la baterea unei monede de aur, dar recunoaște că trebuie învoirea creditorilor. Așa s'ar putea acoperi datorii pe care le cifrează la patru miliarde.

Regele vrea însă plata și a restanțelor, și imediat. El consideră discuțiile de azi ca preliminarii; după opt zile i se va aduce ceva în mână”.

Se decide publicarea raportului d-lui Rist. Mi se cere să fac resumatul celorlalte hotărîri.

Regele, care a aprobat forma, „îmi face semn să trec la dînsul. Imi cere scuse că a fost atît de tare. Nehotărîrea, părerea de rău, dorința de a spune ceva îi sînt scrise pe față. Deschid vorba, întrebîndu-l dacă, lucrînd la raportul cerut, am avea încrederea lui pentru viitor, *orizontul*”. Cum n'am un răspuns imediat, „adaug atunci că, decît a tîri o astfel de situație încă o săptămînă, prefer o demisie imediată, dacă Regele are o soluție. Hesită s'o spuie. Pronunț numele d-lui Titulescu. Mărturisește că la dîn-

sul s'a gîndit; un guvern nou, cu popularitate neatinsă, ar putea încerca mai bine. Pe d. Titulescu îl vor sprijini național-țerăniștii.—Și Maiestatea Voastră crede posibile alegeri generale?— Se va vedea. Oricum, nu imediat, ci în toamnă. Il întreb dacă i s'a părut vre-odată că am o ambiție, că vreau ceva, dacă și-a dat sama cît i-am respectat imensa confiență pusă în conducerea Ministeriului de Finanțe, care, întrerupe Regele, a fost supt așteptări. Ca răspuns, cu lacrimile în ochi mă sărută, scușîndu-se de aceia că m'a amestecat într'o astfel de încercare. Il sfătuiesc să nu facă a dura prea mult crisa.—Am vrut o concentrare mare; mă voiu mulțami cu una mai mică. După ce l-am pus în gardă față de ambițiile mari ale partidelor mici, scriu la masa Regelui aceste rînduri:

„Maiestate,

In fața greutăților budgetare pe care nu văd cum le-ar putea rezolvi deplin și imediat un guvern care nu se razimă pe un puternic partid, rog pe Maiestatea Voastră să primească demisia Cabinetului pe care am avut, un an de zile și mai bine, dureroasa sarcină de a-l presida.

Rog pe Maiestatea Voastră să mă creadă și mai departe

al Maiestății Voastre

prea-supus și plecat servitor,

N. Iorga.

31 Maiu 1932”.

Iar la plecare spun ziaristilor că mă duc și pentru că nu cred în folosul unui împrumut.

În noaptea de 2 Iunie omul criselor insolubile sosește de la Geneva, dar, din primul moment, în loc de a se vedea, peste încercarea lui, merită fatal să dea greș, în neputința de a se înțelege a „marilor partide”, succesiunea, firească, a d-lui Duca, apare ideea unui „Guvern de tranziție”, pe care l-ar presida imparțialul domn Vaida, cel care suflase mai mult la Cluj în flacăra urii împotriva noastră și a întregului „Vechiu Regat”. De altfel refuzul liberalilor de a accepta o periculoasă tovarășie vine imediat și hotărît, supt influența elementului tradițional, represintat de d. Dinu Brătianu.

Visita, de politeță, a d-lui Titulescu la mine n'are nicio importanță. Ar fi putut avea una audiența mea la Suveran, din care redau o parte după textul notelor mele, încheind acest volum de explicații, *necesare pentru priceperea ca și pentru onoarea mea*.

„4 Iunie. Regele mă întreabă ce atitudine ieau.— Față de ce?— De o formațiune național-țerănistă. — Cu d. Titulescu? — Nu știu încă.— Voiu fi contra ei.” Cum mi se obiectează că odată o preferam uneia liberale, notez deosebirea de moment, de metodă a venirii la putere, de situație în partidul însuși. Și era vorba, mai ales, de continuarea Parlamentului.—„La noi e obiceiul ca odată cu Guvernul să plece și Parla-

mentul...” „Amintesc că eu n’am disolvat pe cel țărănesc fără a fi îndemnat.—Dar dacă se face o coaliție?— Și contra ei voi lupta, contra a orice are aierul de partid, căci la noi partidul e banda de exploatare. De unde să se hrănească?—In coaliție,—idealul meu, cum știi—, va fi mai ușor. — Crede Maiestatea Voastră, care e tânăr; eu îi cunosc mai bine. De fapt, dacă Maiestatea Voastră ține a fi „constituțional”, cum n’a fost... — Eu am vrut să am un regim provisoriu până la coaliție. — ...De ce nu se adresează Maiestatea Voastră la liberali?... Ei sînt un adevărat partid, cu tradiții. — Și merite față de țară. — De sigur. Și acolo este măcar un om, Dinu Brătianu, E adevărat că ar fi înlocuirea dinastiei Maiestății Voastre cu dinastia Brătianu.

„Amintesc că în timpul guvernării mele mi-au fost închise Internele, Finanțele, Siguranța, Poliția, Sănătatea, Legația de la Paris. S’a constatat unde era greșala, dar Marți nu s’a luat măsura, ușoară, prin care ea se putea îndrepta. Așa însă Maiestatea Voastră e într’o mare incurcătură, apucă pe o cale greșită și se va vedea în cîteva luni. Căci oamenii la cari se gîndește Maiestatea Voastră nu pot da nimic. Nu se poate împrumut. Rămîne deci numai programul meu. La național-țărăniști, pe cine-l are Maiestatea Voastră? Maniu e un șef de republică născut. Mihalache a rămas omul simplu, răzgîiat de soartă: nu se face din el un om politic. Toți *minderwerthige Leute*... Așteaptă jos Mihalache,

și nu vreau să-i ieau dreptul. Dar omul zilelor rele, cum am spus-o odată Maiestății Voastre la Fontenay-aux-Roses, tot eu sînt.”

La 5 Iunie d. Titulescu și-a depus mandatul, mulțămind în dreapta și în stînga, și Regele a făcut din d. Vaida singur-singurel, căci nici acum d. Gheorghe Brătianu n'a putut fi satisfăcut, ca unul care voia patru Ministere și o sută de scaune în Parlament, președintele unui „guvern de alegeri”, „imparțial”. A doua zi la amiazi, cumplitul luptător contra „Vechiului Regat”, dușmanul Bucureștilor cari ar merita distrugerea, presta jurămîntul. Intrigile și luptele pentru complectarea echipei continuă până la 10 Iunie. Abia la 14 se disolvă Parlamentul cel mai capabil de muncă națională solidară.

Repet, sfîrșind, ce spuneam la 4 Iunie 1930, cînd Carol al II-lea își începea domnia plină de speranțe: „Să dea Dumnezeu să fie bine”.

Din partea mea am făcut pentru aceasta ce am putut.

Și cît am putut!

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Restaurarea. Prima „crisă” de guvern	3
Cîteva luni de oportunism	13
A doua „crisă”	21
A treia „crisă” fără rezultat	25
Sfîrşitul agoniei de regim	29
A patra „crisă” şi formarea Ministeriului de specialişti .	35
„Sacrificiul” : pînă la deschiderea noului Parlament . .	44
Sesiunea Parlamentului din Iunie	53
O vară de pîri, calomniile şi intrigi	58
Sfîrşit de vacanţe între alte intrigi şi insulte	62
Noile greutăţi budgetare	71
A doua sesiune a Camerei	80
Pregătirea succesiunii partidului naţional-ţerănesc . .	90
Redeschiderea Parlamentului	95
O nouă „crisă” inutilă	99
Un ultim moment de optimism	113
Ultimele constatări budgetare şi gestul de om onest al plecării	117
